

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему
«Вплив структурних чинників зовнішньої торгівлі на економічне
зростання України»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-21м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Ляхов В.К.
« ____ » _____ 2022 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

Рецензент _____

Анотація

Вплив структурних чинників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2022.

У роботі досліджено теоретичні основи значення зовнішньої торгівлі для економічного зростання країни. Узагальнено теоретичні підстави формування структури зовнішньої торгівлі та базові критерії оцінки структури експорту та імпорту. Проаналізовано методи оцінки впливу структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни. Охарактеризовано динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України за період 2010-2021 рр. Здійснено оцінку впливу структурних показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України. Визначено пріоритетні напрями повоєнного відновлення України в контексті структурних змін експорту та імпорту. Здійснено моделювання впливу структурних трансформації економіки на зовнішню торгівлю України в умовах повоєнної відбудови.

Ключові слова: зовнішня торгівля, структура експорт, структура імпорту, економічне зростання, повоєнне відновлення економіки

Anotation

The Impact of Structural Factors of Foreign Trade on the Economic Growth of Ukraine. – Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2022 .

The paper examines the theoretical foundations of the importance of foreign trade for the country's economic growth. The theoretical foundations of the formation of the structure of foreign trade and the basic criteria for evaluating the structure of export and import are summarized. The methods of assessing the influence of the structure of foreign trade on the economic growth of the country are analyzed. The dynamics and structure of Ukraine's foreign trade for the period 2010-2021 have been characterized. The impact of structural indicators of foreign trade on Ukraine's economic growth has been assessed. The priority directions of the post-war recovery of Ukraine in the context of structural changes in exports and imports have been identified. Modeling of the impact of structural transformations of the economy on Ukraine's foreign trade in the conditions of post-war reconstruction has been carried out

Key words: foreign trade, export structure, import structure, economic growth, post-war recovery of the economy

Зміст

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У ЕКОНОМІЧНОМУ ЗРОСТАННІ.....	9
1.1. Значення зовнішньої торгівлі для економічного розвитку країни.....	9
1.2. Структура зовнішньої торгівлі: критерії оцінки та взаємозв'язок з секторальною структурою економіки.....	16
1.3. Методика визначення впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни.....	25
Висновки до розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ	35
2.1. Основні тенденції зовнішньої торгівлі України.....	35
2.2. Структурні зрушення в експорті та імпорті товарів України.....	41
2.3. Вплив структурних показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України.....	52
Висновки до розділу.....	63
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	66
3.1. Пріоритети повоєнного відновлення України як чинник структурних змін у зовнішній торгівлі	66
3.2. Структурні трансформації економіки в процесі повоєнної відбудови країни та їх вплив на зовнішню торгівлю	75
Висновки до розділу.....	82
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Поглиблення економічної глобалізації обумовлюють посилення інтеграційних процесів у світі та залучення все більшої кількості країн до міжнародного поділу праці. Ймовірні переваги міжнародної торгівлі для економічного зростання стали предметом теоретичних та емпіричних досліджень. Враховуючи зростаюче значення міжнародної торгівлі, різні вчені емпірично досліджували потенційні переваги відкриття економіки для торгівлі та доводили позитивний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання за рахунок забезпечення доступу споживачів до ширшого набору товарів і послуг та покращення добробуту громадян. Крім того, лібералізація торгівлі є вигідною для країни, яка імпортує матеріали і комплектуючі, що містять технологічні компоненти та покращують технологію виробництва в цій країні, тим самим збільшуючи загальну продуктивність факторів виробництва.

Саме міжнародна торгівля та її відкритість обумовлюють швидший розвиток країн з відкритою економікою порівняно з країнами, які обмежують торгівлю. Очікувані прибутки від торгівлі створюють стимули для країн відкрити свою економіку для торгівлі та інтегруватися у світову економіку. Водночас, відкритість економіки по різному впливає на економічне зростання країн, що розвиваються, та країн з високим рівнем розвитку. Зокрема, цей вплив проявляється через структуру зовнішньої торгівлі. Так, в експорті високорозвинених країн переважає високотехнологічна продукція і товари з високим рівнем доданої вартості, а в експорті країн, що розвиваються, переважає сировинна продукція. Це й обумовлює нижчу ефективність зовнішньої торгівлі країн, що розвиваються, порівняно з високорозвиненими країнами. Відповідно, вплив зовнішньої торгівлі на економічне зростання цих країн є різним.

Отже, формування ефективної структури зовнішньої торгівлі є важливим завданням з точки зору пришвидшення економічного зростання, що й

обумовлює актуальність дослідження взаємозв'язків між показниками економічного зростання і показниками структури експорту та імпорту.

Мета кваліфікаційної роботи – оцінити вплив структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання України.

Завдання кваліфікаційної роботи:

- узагальнення теоретичних основ обґрунтування ролі зовнішньої торгівлі у забезпеченні економічного розвитку країни;
- систематизація теоретичних підстав формування структури зовнішньої торгівлі та вивчення критеріїв оцінки структури експорту та імпорту;
- аналіз методичних підходів до оцінки впливу структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни;
- дослідження динаміки основних показників зовнішньої торгівлі України;
- аналіз структурних зрушень в експорті та імпорті товарів України;
- оцінка впливу структурних показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України;
- визначення пріоритетних напрямів повоєнного відновлення України в контексті структурних змін експорту та імпорту;
- оцінка впливу структурних трансформації економіки на зовнішню торгівлю України в умовах повоєнної відбудови.

Об'єктом дослідження є зовнішня торгівля України та її структурні характеристики.

Предметом дослідження є процес впливу структури експорту та імпорту України на економічне зростання.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою роботи є теорії економічного зростання, міжнародної торгівлі та міжнародних відносин, теорія структурних зрушень. У роботі використані методи аналізу та синтезу для узагальнення теоретичних положень щодо значення зовнішньої торгівлі для економічного розвитку країни; методи динамічного та структурного аналізу – для визначення основних тенденцій зміни кількісних та структурних

характеристик зовнішньої торгівлі України; метод регресійно-кореляційного аналізу – для оцінки впливу структурних змін в експорті та імпорті товарів на економічне зростання України; метод моделювання на основі регресійного аналізу – для прогнозування зміни обсягів експорту основних товарів України в залежності від зміни обсягів виробництва продукції відповідних галузей промисловості.

Основний зміст роботи викладений на 83 сторінках. Робота містить 16 таблиць, 16 рисунків, 11 формул. Список використаної літератури налічує 93 позиції та міститься на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У ЕКОНОМІЧНОМУ ЗРОСТАННІ

1.1. Значення зовнішньої торгівлі для економічного розвитку країни

Вплив зовнішньої торгівлі на економічне зростання країн є темою, яка широко досліджується як теоретично, так і емпірично. Ідея відкриття економіки, де підприємства отримують свободу торгівлі товарами, заохочуючи як внутрішню, так і іноземну конкуренцію, сягає першої тези Адама Сміта про багатство народів у 1776 році. Багато економістів стверджують, що відкриття економіки приносить користь країні в різних аспектах, таких як збільшення внутрішнього виробництва, міжнародної торгівлі, можливостей працевлаштування, інвестицій, освіти тощо [1].

Проте є певні фактори, аналіз яких показує, що поряд з позитивними ефектами від міжнародної торгівлі, економіка також може мати певні втрати. У багатьох дослідженнях було показано, що позитивний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання залежить від доходу країни, наявності інфраструктури та ресурсів, типів вироблених товарів, наявності технологій, кваліфікованої робочої сили тощо. Зокрема, Каррас Г. [2], Баджва С. та Сіддікі М. [3], Зерен Ф. і Арі А. [4] встановили позитивний вплив між відкритістю торгівлі та економічним зростанням. На їхню думку, чим швидше економіка відкривається для міжнародної торгівлі, тим швидше економіка розвиватиметься.

Дріцакіс Н. і Стаматіу П. [5] визначили, що в результаті збільшення рівня відкритості економіки посилюється залежність країни від зовнішнього ринку, проте, зрештою це призводить до збільшення торгівлі. Авокусе Т. [6] виявив, що збільшення обсягів торгівлі через зростання відкритості торгівлі також може бути спричинене імпортом. Країни повинні працювати над більшою кількістю стратегій сприяння експорту, якщо вони хочуть користуватися перевагами відкритості протягом тривалого періоду. Доурік і Голлі [7], Фетахі-Вехапі, Садіку і Петковські [8], Кехо [9] дійшли висновку, що позитивний чи

негативний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання залежить від різних факторів, таких як рівень розвитку, спеціалізація торгівлі, рівень доходу (на душу населення), інвестиції, технології та період, за який проводиться дослідження. Вчені визначили, що зазвичай країни з вищими доходами демонструють позитивний вплив між відкритістю та економічним зростанням, а країни з нижчими доходами можуть користуватися перевагами протягом короткого періоду, але в довгостроковій перспективі це також може завдати шкоди економіці.

Незважаючи на користь від зростання зовнішньої торгівлі для економічного розвитку, багато емпіричних досліджень виявили негативний зв'язок між цими двома змінними. Наприклад, Гріс Т. і Редлін М. [10], Хе і Лау [11] виявили, що коли залежність від імпортних продуктів зростає, це створює значний негативний вплив на економіку. У дослідженні Нусе, Wizrat і Lau [12] наголошувалося на навичках робочої сили: більш кваліфікована робоча сила буде здатна виробляти якісну продукцію, що підвищить глобальну конкурентоспроможність і забезпечить позитивний ефект для економіки, якщо ж використовується низько кваліфікована робоча сила, то виробляються і експортуються товари з низьким рівнем доданої вартості, що обумовлює негативний вплив такого експорту на економічне зростання.

Отже, взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням є одним із найбільш обговорюваних питань в економіці. Одна з економічних точок зору полягає в тому, що країни з меншими бар'єрами для торгівлі, як правило, розвиваються швидше, ніж країни з протекціоністською політикою. Проте теоретична література не дає однозначної відповіді на це питання.

З одного боку, лібералізація торгівлі може призвести до того, що країни спеціалізуються на галузях економіки, в яких вони є відносно більш продуктивними: це має стимулювати активні дослідження і розробки у розвинутих країнах, збільшення інновацій у всьому світі та надання країнам,

що розвиваються, доступу до кращих і дешевших ресурсів та капіталу, що сприяють вищому економічному зростанню [13; 14].

З іншого боку, за наявності процесу навчання на практиці або динамічного зростання прибутку лібералізація торгівлі може призвести до того, що країни, що розвиваються, спеціалізуються на секторах з низьким рівнем наукомісткості, а отже, до зниження темпів економічного зростання [15; 16].

Упродовж дев'яностих років такі широко цитовані дослідження, як дослідження Долара Д. [17], Франкеля Дж. та Ромера Д. [18], виявили зв'язок між лібералізацією торгівлі та економічним зростанням. Однак у статті 2001 року Родрігес Ф. і Родрік Д. показали, що передбачуваний позитивний зв'язок між лібералізацією торгівлі та економічним зростанням, виявлений у попередніх дослідженнях, не був достатньо підтвердженим [19].

Хойос М. доводить, що немає односпрямованого зв'язку (позитивного чи негативного) між торговельною політикою та економічним зростанням і вважає, що взаємозв'язок між торговельною політикою та економічним зростанням визначається іншими макроекономічними показниками [20]. Зокрема, Де Джонг Д. та Ріполл М. (2006) доводять, що зв'язок між торговельною політикою та економічним зростанням залежить від рівня доходу: обмеження торговельної політики сприяють економічному зростанню для країн з низьким рівнем доходу, але перешкоджають - в країнах з високим доходом [21].

Важливість відкритості торгівлі набирає посилюється в умовах глобалізації. Зараз кожна країна надає перевагу новим стратегіям адаптації внутрішньої економіки до світової на основі відкриття своєї торгівлі через різні канали. Відкритість торгівлі регулярно сприяє економічному зростанню як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах у меншій чи більшій мірі.

Це підтверджується теоретичними моделями, які показують, що відкритість торгівлі сприяє ефективному розподілу ресурсів через порівняльну перевагу, що призводить до збільшення рівня доходу [22]. Проте положення моделі ендогенного зростання стверджують, що економічний розвиток завдяки

торгівлі змінюється залежно від того, чи спрямовує сила порівняльної переваги ресурси економіки таким чином, щоб вона генерувала економічне зростання, чи уникала такої діяльності.

Теорії припускають, що через технологічні чи фінансові обмеження менш розвинені країни можуть не мати соціальних і технічних можливостей, необхідних для впровадження технологій, розроблених у розвинутих економіках. Тому, незважаючи на її позитивний вплив на зростання, деякі теоретичні дослідження стверджують, що відкритість торгівлі може перешкоджати економічному зростанню, де технологічні інновації чи навчання на практиці в основному вичерпані, або де вибірковий захист може сприяти швидшому технологічному прогресу [23].

Провідні зарубіжні вчені вважають, що взаємозв'язок між економічним зростанням і відкритістю торгівлі є нечітким і теоретично суперечливим. Загальноприйнята думка передбачає вплив торгівлі на зростання. Навпаки, останні дослідження свідчать про те, що відкритість торгівлі не завжди є ефектом стимулювання зростання, що приносить користь економічному розвитку країн. Навіть збільшення міжнародної торгівлі може генерувати економічне зростання шляхом сприяння поширенню знань і технологій від прямих іноземних інвестицій (ПІІ) або через прямий імпорт високотехнологічних товарів[24].

Торгівля сприяє інтеграції зі світовою економікою завдяки джерелам інновацій і збільшує прибуток від ПІІ. Відкритість торгівлі дозволяє економікам розширювати виробництво, збільшуючи віддачу від масштабу та економіку спеціалізації [25]. Гроссман і Хелпман показують, що відкритість торгівлі покращує передачу нових технологій, сприяючи технологічному прогресу та продуктивності, і ці переваги залежать від ступеня відкритості торгівлі [22]. Таким чином, відкритість торгівлі зменшує неправильний розподіл ресурсів у короткостроковій перспективі, тоді як вона полегшує передачу технологічного розвитку в довгостроковій перспективі. Отже, в очікуванні стимулювання економічного зростання багато країн, що

розвиваються, впроваджували політику лібералізації торгівлі на різних етапах свого розвитку.

Підтвердження асиметричного впливу відкритості торгівлі на економічне зростання країни отримане вченими в результаті дослідження економіки Індії протягом періоду 1960–2018 рр., в якому окремо виділено період до впровадження торгових реформ (1960–1990 рр.) та період після початку торговельних реформ (1991–2018 рр.). Результати показали, що довгострокова динаміка між економічним зростанням і відкритістю торгівлі є асиметричною, при цьому було виявлено односпрямований причинно-наслідковий зв'язок між економічним зростанням і відкритістю торгівлі в Індії. Зокрема, встановлено, що економічне зростання Грейнджера спричиняє відкритість торгівлі протягом усього періоду - до та після торговельних реформ. Крім цього було виявлено, що позитивні відхилення частки торгівлі у ВВП (відкритість торгівлі) є дуже чутливими, тому вона швидко повертається до рівноваги: реакція відкритості торгівлі на позитивні та негативні відхилення повністю усувається протягом приблизно одного місяця та менше місяця відповідно [26].

Чоудгарі Р. та Джоші І. дослідили вплив відкритості торгівлі на економічне зростання держав-членів АСЕАН (Сінгапур, Бруней-Даруссалам, Індонезія, Таїланд, Малайзія, Філіппіни, В'єтнам, М'янма та Камбоджа) та виявили позитивний зв'язок між залежною та незалежними змінними. Також вчені висловили припущення, що оскільки АСЕАН поєднує розвинені країни, країни, що розвиваються, і найменш розвинені країни, в результаті здійснення суттєвої переорієнтації політики та інфраструктури в найменш розвинених країнах АСЕАН економічне зростання може бути покращено, а інтеграційне об'єднання в цілому може стати більш конкурентоспроможним на міжнародних ринках, що збільшить торгівлю та інвестицій цих країн [27].

Таким чином, визначення зв'язку між торговельною політикою та економічним зростанням залишається невирішеним емпіричним питанням. Велика лібералізація 1990-х років продовжується й на сучасному етапі розвитку світової економіки. Стан зовнішньої торгівлі та економічне зростання кожної

окремої країни залежить від ступеня лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, спеціалізації країни на виробництві товарів та ефективності функціонування державних інститутів. Відповідно, дослідження впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни потрібно проводити з урахуванням можливих альтернативних умовних зв'язків, таких як неоднорідні ефекти по відношенню до структури виробництва під час лібералізації.

Наприклад, модель Скотта П. та Ларуді М. показує, що вплив лібералізації торгівлі на зростання може залежати від розміру виробничого сектора на момент лібералізації [28]. Відповідно, можемо припустити, що взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням залежить від моделі спеціалізації країни. Отже, рівень економічного зростання, своєю чергою, може визначатися структурними характеристиками зовнішньої торгівлі країни, а саме обсягами експорту та імпорту продукції основних товарних груп.

Вплив торгівлі на економічне зростання залишається предметом багатьох дискусій серед академічних дослідників і практиків, особливо в країнах, що розвиваються. Вважається, що відкритість торгівлі створює сприятливі умови для виробництва якісних продуктів з вищим рівнем доданої вартості, що позитивно впливає на економічний розвиток [29]. Тому міжнародна торгівля розглядається як важливе джерело економічного зростання в усьому світі. Незважаючи на те, що міжнародні торговельні потоки часто були нестабільними та можуть обмежуватися різними торговельними бар'єрами, багато країн прагнуть брати активну участь у міжнародній торгівлі, щоб отримати позитивні зовнішні ефекти від торговельного обміну.

Значення торгівлі як рушія економічного зростання стає вирішальним, особливо в країнах, що розвиваються, які наділені природними ресурсами при низькому рівні розвитку промисловості для переробки цих ресурсів у споживчі товари та інші проміжні продукти. Тому зовнішня торгівля цими ресурсами необхідна для доповнення місцевої переробної промисловості для сприяння економічному зростанню [30].

Уряди країн, що розвиваються, особливо в Африці, реалізують відповідну торговельну політику, яка включає й стратегію імпортозаміщення, регулювання обмінних курсів, зміну тарифів та кількісного контролю, щоб забезпечувати якомога більше позитивних ефектів від міжнародної торгівлі. Ця торговельна політика мотивується побічними економічними ефектами міжнародної торгівлі, такими як підвищення продуктивності, розвиток інтелектуального капіталу, вдосконалення економічного управління, ефективніший розподіл і краще використання ресурсів, зменшення коливань обсягів торговельних потоків та поширення технологій [31].

Крім того, результати досліджень вчених також виявили двосторонній причинно-наслідковий зв'язок між міжнародною торгівлею та економічним зростанням. Використовуючи панельні дані з об'єднаного середнього групового оцінювача (PMG) шести країн-членів співробітництва Перської затоки за 1980–2010 роки, Джуїні Дж. [32] підтверджує, що міжнародна торгівля позитивно впливає на економічне зростання як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Єнокян К. та інші [33] дійшли висновку, що міжнародна торгівля впливає на економічну діяльність двома способами – через обсяги експорту (імпорту) та постачання технологій. Вчені наголошують, що ефект масштабу досягається завдяки лібералізації торгівлі, яка збільшує розмір компаній і сприяє зниженню середніх витрат та підвищенню продуктивності на кожну фірму. Передача технологій, своєю чергою, супроводжується розповсюдженням інформації, але за умови, що країни створюють інфраструктуру, таку як комунікації, для забезпечення швидкого обміну великим обсягом даних з іноземними партнерами.

Результати аналізу теоретичних положень та практичних досліджень вчених можемо зробити висновок про важливість міжнародної торгівлі як джерела новітніх технологій, поширення знань та навичок, завдяки чому підвищується ефективність економіки та забезпечується економічне зростання в країні. При цьому, враховуючи необхідність дотримання у зовнішній торгівлі правила, що «більше експорту та менше імпорту сприяє економічному

процвітання», вважаємо актуальним також досліджувати експорт (імпорт) яких товарних груп є найбільш корисним для економічного розвитку країни.

1.2. Структура зовнішньої торгівлі: критерії оцінки та взаємозв'язок з секторальною структурою економіки

Традиційно оцінювання зовнішньої торгівлі країни здійснюють за показниками обсягів експорту та імпорту, сальдо зовнішньоторговельного балансу, експортної та імпортної залежності, вивчаючи стан на певний момент часу та аналізуючи їх динаміку у короткостроковому та довгостроковому періодах. Кількісні показники, що характеризують обсяг зовнішньої торгівлі дозволяють продемонструвати її динаміку, проте за цими показниками складно визначити стан якісних змін в зовнішньоторговельній діяльності. Тому все частіше використовуються відносні показники, на основі яких фахівці роблять висновки про ефекти зовнішньої торгівлі для економіки країни.

Система показників для аналізу зовнішньої торгівлі включає як правило відносні показники, які розраховуються на базі обсягів експорту, імпорту та ВВП країни. Важливим елементом дослідження зовнішньої торгівлі є порівняння фактичних значень показників з їхніми критеріальними (граничними) значеннями (табл. 1.1). На основі таких порівнянь визначають ступінь експортної залежності, імпортної залежності та відкритості національної економіки, а також наскільки є умови торгівлі сприятливими чи несприятливими.

Таблиця 1.1

Показники зовнішньої торгівлі країни та критерії їх оцінки

Показник	Критерії	Пояснення
1. Сальдо зовнішньоторговельного балансу	+	Економіка країни експортоорієнтована
	-	Економіка країни імпортозалежна
2. Експортна квота	< 35 %	Неекспортозалежна економіка
	> 35 %	Експортозалежна економіка
3. Імпортна квота	< 15 %	Закрита економіка, не залежить від імпорту
	> 15 %	Імпортозалежна економіка
4. Індекс умов торгівлі	< 1	Сприятливі умови торгівлі
	> 1	Несприятливі умови торгівлі
5. Коефіцієнт покриття	< 1	Позитивне сальдо торговельного балансу
	> 1	Негативне сальдо торговельного балансу

Джерело: [34, с. 77]

Водночас, зауважимо, що розрахунок показників зовнішньої торгівлі, які наведені у таблиці 1.1, та порівняння їх з граничними значеннями дають інформацію про загальний стан зовнішньої торгівлі та його зміни в часі, проте не дозволяють дати якісну оцінку експорту та імпорту, яка власне й відображає зв'язок зовнішньоторговельного сектору з економічним зростанням країни.

Система показників, які пропонуються для аналізу зовнішньої торгівлі з урахуванням критеріїв економічної безпеки, поряд з аналізом обсягів зовнішньої торгівлі дозволяє досліджувати й якість зовнішньоторговельних відносин країни (рис. 1.1). Для цього вчені використовують такий комплексний індикатор, як «Прогресивність експорту і випуску товарів», який включає три показники: «питома вага валової доданої вартості національного походження в експорті; питома вага високотехнологічної продукції в експорті; питома вага валової доданої вартості у випуску» [35, с. 5].

Погоджуючись з розробниками системи показників для оцінювання зовнішньоторговельної безпеки, звернемо увагу, що окремі показники мають безпосередній вплив на економічне зростання країни, проте їхній вплив на якість експорту чи імпорту є опосередкованим. Зокрема, частка валової доданої вартості у випуску продукції безперечно визначає структуру ВВП, але не завжди є детермінантою експортної структури, оскільки більшість товарів з

вищим рівнем доданої вартості можуть бути призначені для внутрішнього споживання, а в експорті їхня частка може бути незначною через низьку якість та невідповідність світовим стандартам.

Отже, з наведених показників найбільш чітку характеристику якості експорту країни дає аналіз динаміки частки високотехнологічної продукції в експорті товарів. При цьому зауважимо, що не для всіх країн високотехнологічні товари формують основу експорту. Важливим показником зовнішньої торгівлі є частка основного чи основних експортних товарів у загальних обсягах експорту.

Поряд з дослідженням структурних характеристик експорту, необхідно вивчати й структуру імпорتنих надходжень. Як видно з рис. 1.1, з точки зору зовнішньоторговельної безпеки, імпортна складова аналізується за допомогою показників імпортозалежності національної економіки: «питома вага імпорту в ємності внутрішнього ринку; питома вага реекспортованого проміжного імпорту в загальному проміжному імпорті; питома вага імпорту кінцевої продукції у кінцевому споживанні» [35, с. 5].

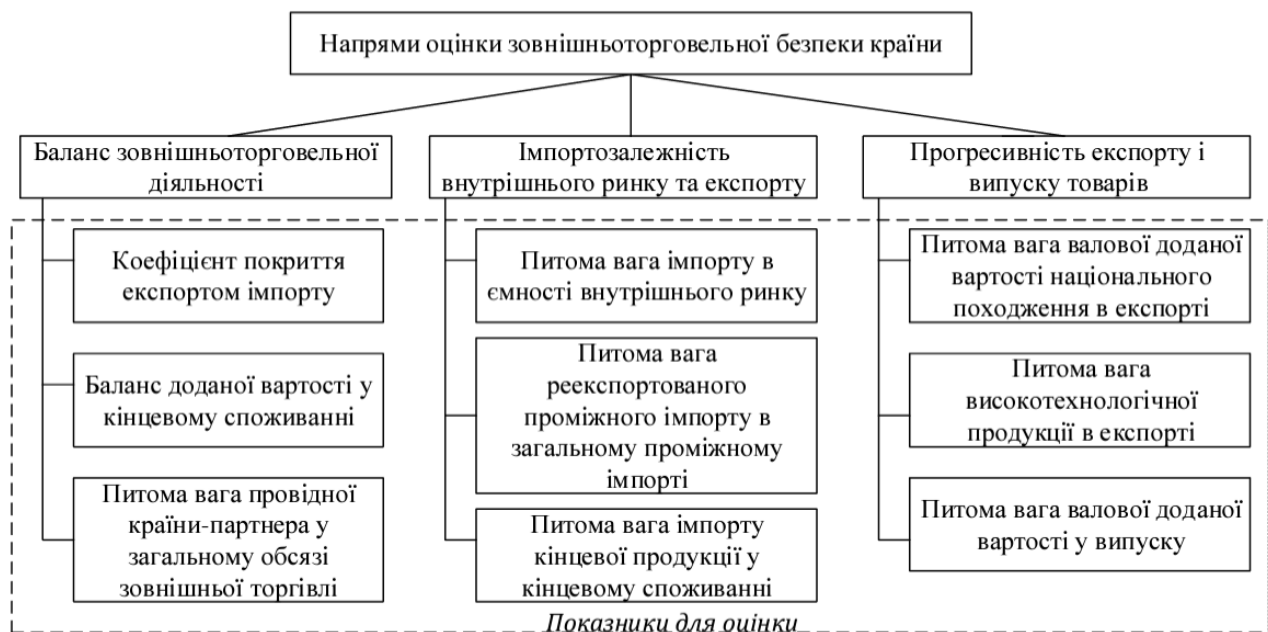

Рис. 1.2. Система показників оцінки зовнішньоторговельної безпеки

Джерело: [35, с. 5]

На нашу думку, для оцінки якісних характеристик імпорту, як і експорту, доцільніше досліджувати показники, що безпосередньо пов'язані з обсягами

імпорту конкретної продукції. Зокрема, варто використовувати показники частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів та частки основних імпортних товарів в загальних обсягах імпорту. При цьому варто враховувати, що вплив високотехнологічного імпорту на економіку країни є неоднозначним, відповідно, як зазначають вчені, «значення цього показника не повинно перевищувати 20%» [36], у той час, як зростання частки високотехнологічних не обмежується верхнім граничним значенням та розглядається як позитивна тенденція.

Для структурної характеристики зовнішньої торгівлі можемо використати класифікацію торгових товарів, яку запропонував С. Гірш у 70-х роках минулого століття. Відповідно до цієї класифікації виділяють такі групи товарів: ресурсні, працемісткі, капіталомісткі, наукомісткі (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація товарів в зовнішній торгівлі країни

Група товарів	Перелік товарів	Характеристика
Ресурсні товари	Мінерали, руди, продукти металургії нижчого рівня обробки, сільськогосподарські товари, деревина, сира нафта та природний газ	Сировинний ресурс, який визначає вартість товару більшою мірою, ніж інші фактори виробництва
Працемісткі товари	Текстильні та швейні вироби, взуття, меблі, продукти харчової промисловості, товари скляної промисловості, виробництво іграшок, тютюнові вироби	Порівняльна перевага визначається переважно відносно більшим забезпеченням країн фізичним капіталом або працею в системі виробництва. Виробництво перебуває на стадії зрілості життєвого циклу продукту, можливості вдосконалення та створення нового продукту в світовій практиці майже вичерпані
Капіталомісткі товари	Вироби металургії вищого рівня обробки, продукти деревообробки, папір та паперові вироби, будівельні матеріали, хімічні товари промислового та побутового призначення, товари автомобільної промисловості, виробництво наземних транспортних засобів, механічного, електричного та електронного машинобудування	Порівняльна перевага залежить від акумуляції, формування та активного залучення в національну економіку технологій та кваліфікованих працівників. Технологія виробництва не відома для усіх країн одночасно
Наукомісткі товари	Фармацевтичні вироби, телекомунікаційне обладнання, комп'ютери та точні вимірвальні прилади, медичне, оптичне, навігаційне обладнання, товари літакобудування, космічна літальна техніка	Порівняльна перевага залежить від акумуляції, формування та активного залучення в національну економіку технологій та кваліфікованих працівників. Технологія виробництва не відома для усіх країн одночасно

Джерело: побудовано за [37; 38]

Структура експорту та імпорту країни визначаються рівнем технологічного розвитку промисловості, структурою національної економіки та ступенем залучення до світових ланцюгів створення доданої вартості. Відповідно, структурні характеристики зовнішньої торгівлі відображають внутрішній стан економіки в країні. Дослідження вчених підтверджують: економіка країн, що розвиваються, і економіка розвинених країн традиційно відрізняються як за структурними характеристиками, так і за динамікою основних макроекономічних показників. З одного боку, як показано на рисунку 1.2, існує «негативний зв'язок між ВВП на душу населення та стандартним відхиленням реального ВВП» [39].

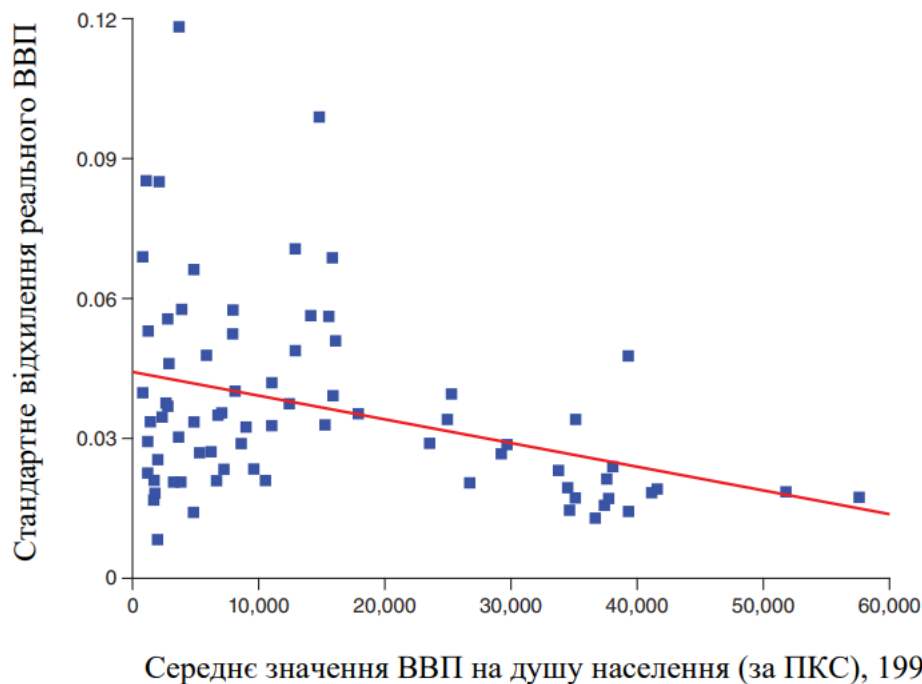

Рис. 1.2. Економічний розвиток країн і волатильність ділового циклу
Джерело: [40, с. 174]

З іншого боку, зростаюча кількість літератури про структурні перетворення показує, що «країни з менш розвинутою економікою та розвинені країни спеціалізуються на виробництві різних видів товарів» [41]. Своєю чергою, відмінності в моделях виробництва і торгівлі між країнами з економікою, що розвивається, і розвиненими економіками можуть пояснити значну частку різниці в нестабільності ділового циклу між ними.

Отже, структурні характеристики зовнішньої торгівлі країн з низьким рівнем розвитку та високорозвинених країн відрізняються, що зумовлене системними відмінностями у структурі виробництва і торгівлі між економіками, що розвиваються, і розвиненими економіками. Основна відмінність полягає у тому, що «країни з економікою, яка розвивається, виробляють та експортують більшу частку сировинних товарів, а прибуток експортерів таких товарів є чутливим до коливань міжнародних цін» [40, с. 175]. По-друге, «країни, що розвиваються, експортують відносно більше сировинних товарів, ніж промислової продукції, тоді як частки сировини і промислової продукції в імпорті такі ж, як і в розвинутих економіках» [Там же]. Таким чином, країни з економікою, що розвивається, характеризуються великим галузевим дисбалансом зовнішньої торгівлі.

На основі побудови моделей виробництва та торгівлі, використовуючи дані для 76 малих відкритих економік, вчені дослідили взаємозв'язки між галузевими торговими дисбалансами та волатильністю реального ВВП. Вченими було доведено «наявність негативного зв'язку між галузевими торговельними дисбалансами та сукупною волатильністю реального ВВП, яка систематично зменшується, оскільки відношення чистого експорту промисловості до ВВП наближається до нуля, коли чистий імпорт промисловості зменшується» [40]. Науковці виявили, що змодельований зв'язок між галузевими дисбалансами та волатильністю реального ВВП, кількісно відповідає емпіричному зв'язку між ними: збільшення відношення чистого експорту промисловості до ВВП від $-0,1$ до $0,0$ (тобто скорочення чистого імпорту промислової продукції) пов'язане зі зменшенням коливань реального ВВП на 1 відсотковий пункт у моделі та зменшенням на 1,1 відсоткового пункту у моделі даних (рис. 1.3).

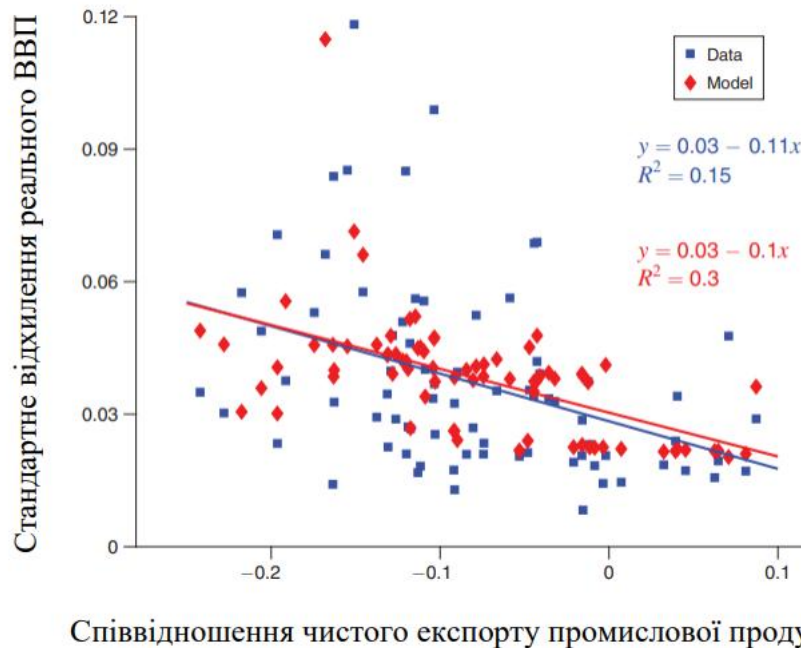

Рис. 1.3. Волатильність ВВП і галузевий дисбаланс

Джерело: [40, с. 205]

Таким чином, згідно моделі на рис. 1.3. існує зв'язок між галузевими торговельними дисбалансами та сукупною волатильністю в середньому для 76 країн. Проте, вченими не проводилися дослідження наявності такого зв'язку у кожній окремій країні. Водночас, розглянута модель малої відкритої економіки, яка показує систематичні відмінності між економіками, що розвиваються, і розвиненими економіками, що можуть впливати на їхню реакцію на зміни відносних світових цін, посилюючи нестабільність ділового циклу в економіках, що розвиваються.

Отже, існують істотні відмінності в структурі виробництва і торгівлі між країнами з економікою, що розвивається, і розвиненими країнами. Відповідно, можна припустити наявність зв'язку між економічним зростанням країни та структурою зовнішньої торгівлі, яка характеризується обсягами та питомою вагою основних експортних та імпортних товарів. При цьому необхідно також враховувати, до якої групи товарів відноситься основна експортна чи імпортна продукція, а також ступінь переробки сировини і матеріалів при виготовленні цих товарів, що визначає рівень доданої вартості.

У науковій літературі поширеною є думка про негативний вплив сировинної орієнтації експорту на економічне зростання країни к країнам з низьким рівнем економічного розвитку, які забезпечені сировинними ресурсами і використовують їх як факторну перевагу у зовнішній торгівлі з іншими країнами. Такий обернений взаємозв'язок структури експорту та зростання ВВП обумовлений низкою прямих і непрямих факторів.

Серед таких чинників Платонова І.О. виділяє наступні: (1) «природні ресурси за допомогою державного втручання в ресурсний сектор надають широкі можливості з отримання високої ренти, яка практично не обмежується і призводить до неефективних державних витрат і високих доходів еліт», що в результаті «знижує дохід на душу населення»; (2) «природні ресурси негативно впливають на якість інститутів і, таким чином, зумовлюють нижчий рівень доходу на душу населення»; (3) «підвищення реального обмінного курсу і наявність нересурсних секторів створюють стимули для посилення заходів обмеження торгівлі (заміщення імпорту), неефективний розподіл ресурсів між галузями, у тому числі виникнення капіталоемних галузей, незважаючи на дефіцит капіталу, і, як результат, низький рівень доходів на душу населення» [42, с. 39].

Як зазначають вчені, «зростання глобального попиту на природні ресурси, спричинене індустріалізацією та урбанізацією економік азіатських країн, призвело до безпрецедентно вищих глобальних цін на сировинні товари в країнах-експортерах із середини 2000-х» [43]. На рисунку 1.4 зображено індекс умов торгівлі – співвідношення цін експорту до цін імпорту – для вибраних країн-експортерів сировини за період 1986–2018 років. Як показує малюнок, усі ці країни пережили тривале підвищення умов торгівлі з середини 2000-х років, хоча й на різних рівнях. Стрімке зростання цін на сировину впливає на економічний розвиток країн-експортерів сировини та має наслідки для потенціалу цих економік.

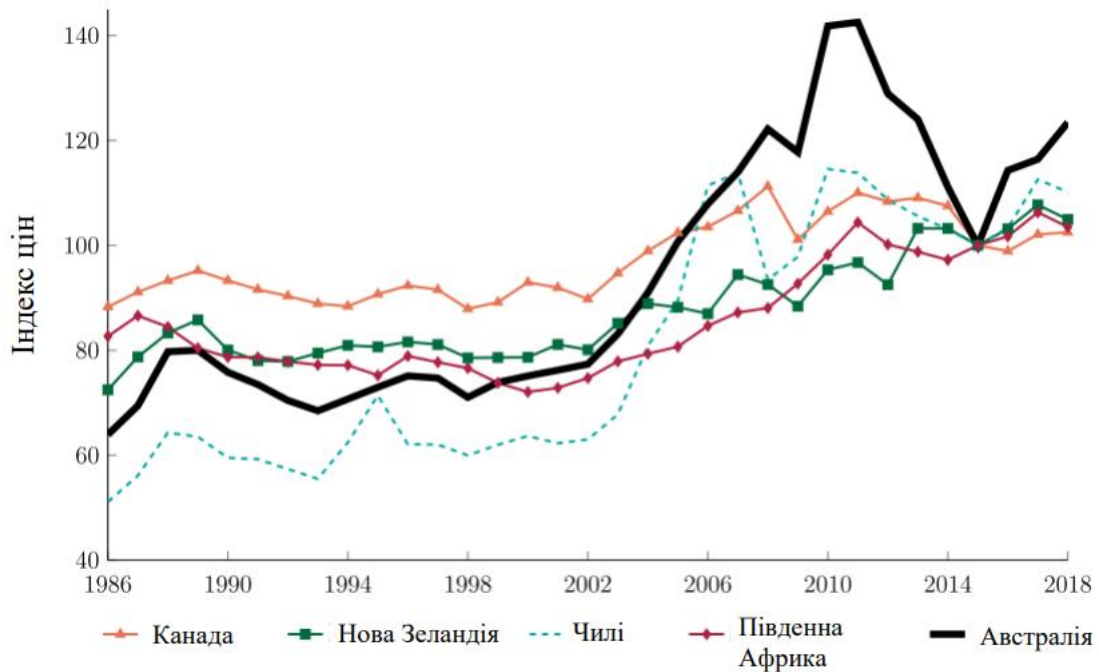

Рис. 1.4. Умови торгівлі для окремих країн-експортерів сировини (2015 р. = 100%)

Джерело: [44, с. 43]

Позитивні зміни в цінах на сировинні товари, як правило, збільшують реальний обсяг виробництва в країнах-експортерах сировинних товарів завдяки збільшенню вартості та видобутку природних ресурсів і зростанню попиту на інші товари та послуги. Проте, зміни цін на сировину мають неоднозначний вплив на потенційний обсяг виробництва. З одного боку, товарний бум і супутнє підвищення цін залучають додатковий капітал та інвестиції в ресурсний сектор, що, у свою чергу, генерує фінансові ресурси, які стимулюють інвестиції в інші сектори. Це означає зростання потенційного виробництва під час буму цін на сировинні товари.

З іншого боку, «зростання цін на товари через «голландську хворобу» призводить до підвищення реального обмінного курсу і, як наслідок, переміщує виробництво за межі товарного сектора, який характеризується високою продуктивністю, до неторгового сектора з нижчою продуктивністю» [45]. Таким чином, «голландська хвороба» здійснює обернений вплив, знижуючи потенційний обсяг виробництва тоді, коли ціни на товари зростають.

Отже, сучасна світова економіка характеризується суперечливими тенденціями, які проявляються у вигляді одночасної активізації інтеграційних процесів, що призводить до укрупнення міжнародних торговельних об'єднань, та поглиблення міжнародного поділу праці, в результаті якого відбувається зростання «розриву» в економічному розвитку країн та все більше явним стає поділ на промислово розвинені країни та країни з низьким рівнем розвитку. Участь країни в міжнародному поділі праці як «сировинно орієнтованої» не дозволяє скористатися більшістю переваг від міжнародної торгівлі та не забезпечує високої ефективності товарного експорту.

Водночас, економічний розвиток країни, яка володіє значними запасами сировинних ресурсів та експортує сировинну продукцію, значною мірою залежить від державної політики, яка повинна передбачати інструменти переходу від сировинної економіки до капіталомісткого та наукомісткого виробництва товарів на основі інвестування виручки від експорту сировини у розвиток обробної промисловості. Необхідність формування відповідної державної політики обумовлює важливість аналізу структури зовнішньої торгівлі та оцінювання її впливу на економічне зростання країни.

1.3. Методика визначення впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни

З метою дослідження зовнішньої торгівлі та її впливу на економіку країни вчені застосовують різні методи та методичні підходи. На основі найпростішого аналізу динаміки показників обсягу експорту, імпорту та сальдо зовнішньоторговельного балансу вчені визначають «тенденцій та закономірностей розвитку зовнішньої торгівлі України та чинники, що їх спонукали», та окреслюють «основні перспективи її подальшого розвитку» [46, с. 385]. Проте, така методика дає загальне уявлення про стан та динаміку зовнішньої торгівлі, але не дозволяє виявляти залежність вплив зміни обсягів експорту та імпорту, їхньої товарної структури на економічне зростання країни.

Досліджуючи зовнішню торгівлю України та країн Вишеградської групи, Милашко О. розраховує показники «структурних зрушень експорту-імпорту за різними напрямками: географічна структура; регіональна структура експорту та імпорту; товарна структура зовнішніх потоків товарів і послуг», а також «за допомогою індексного методу розраховує індекс умов торгівлі, який являє собою співвідношення індексів експортних та імпортних цін (ціновий індекс умов торгівлі), або співвідношення індексів фізичного обсягу експорту та імпорту (кількісний індекс умов торгівлі)» [47]

Мізюк С. та Морозова М. виділяють такі основні методи дослідження структури зовнішньої торгівлі: «індикативний метод, який ґрунтується на розрахунку основних показників зовнішньої торгівлі, а також їх порівнянні; індексний метод - розрахунок основних індексів, які ґрунтуються на співвідношеннях показників торгівлі; аналіз збалансованості - допомагає класифікувати інформацію щодо зовнішньої торгівлі, охарактеризувати основні тенденції, а також чинники, що впливають на торгівлю; факторний підхід спирається на виявлення та систематизацію чинників, які впливають на динаміку зовнішньої торгівлі країни [48, с. 78]. При цьому вчені надають перевагу статистичним методам, які вважаються більш надійним, але розуміють під цими методами аналіз статистичних даних про експорт, імпорт та сальдо зовнішньої торгівлі в динаміці.

Повністю погоджуючись з Мізюк С. та Морозовою М. щодо доцільності застосування статистичних методів для дослідження структури зовнішньої торгівлі, зауважимо, що сутність цих методів передбачає проведення дисперсного аналізу та кореляційно-регресійного аналізу (рис. 1.5). Кореляційно-регресійний аналіз є поширеним інструментом наукових досліджень, який дозволяє виявити залежність одного показника від іншого. «Регресійний аналіз використовується в тому випадку, якщо відношення між змінними можуть бути виражені кількісно у виді деякої комбінації цих змінних. Отримана комбінація використовується для передбачення значення, що може приймати залежна змінна, яка обчислюється на заданому наборі значень

вхідних (незалежних) змінних. У найпростішому випадку для цього використовуються стандартні статистичні методи, такі як лінійна регресія [49, с. 67].

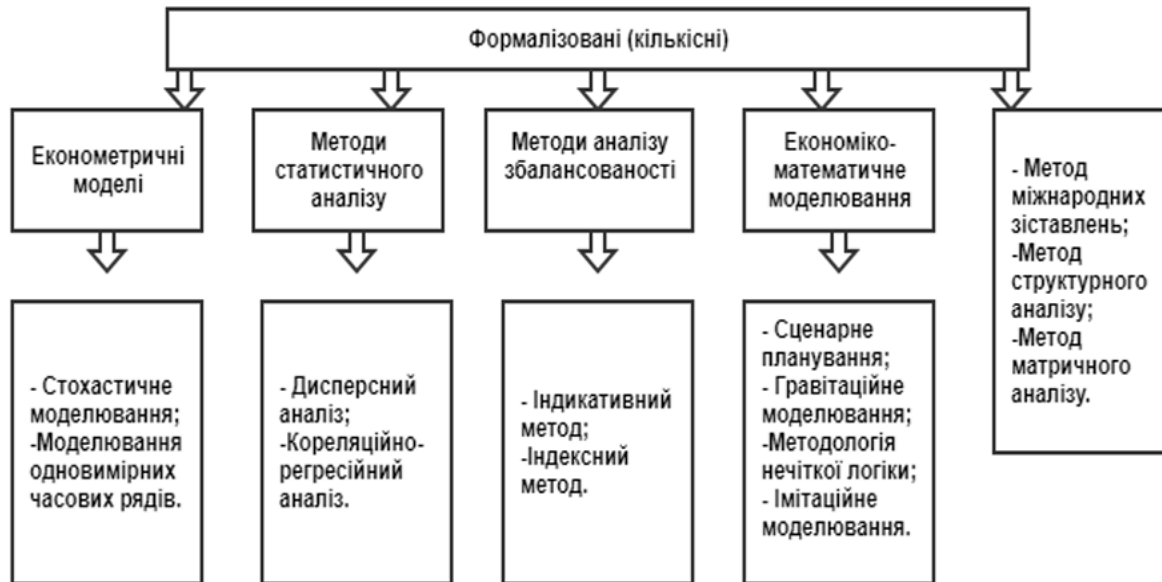

Рис. 1.5. Формалізовані методи дослідження структури та динаміки зовнішньої торгівлі України

Джерело: [50]

Закордонні вчені досліджують вплив структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання з урахуванням диверсифікованості експорту. Герцер і Новак-Ленманн (2006) вважають, що диверсифікація експорту промислових товарів та розширення експорту товарів з вищим рівнем доданої вартості «створює більше можливостей для отримання додаткових ефектів, ніж торгівля сировинними товарами» [51]. Також, Алі Р., Алванг Дж. та Сігел П. вважають, що «існує більший потенціал для діяльності з доданою вартістю, коли виробничий сектор розвинений» [52], що, очевидно, впливає й на структуру експорту.

Це підтверджено результатами дослідження, проведеного Марконі та іншими на основі динамічного панельного набору даних для вибірки з 63 країн із середнім і високим рівнем доходу за 1990–2011 рр. Вчені дійшли висновку, що «посилення виробничого сектора призводить до збільшення економічного

зростання та продуктивності, а експорт промислової продукції є основним визначальним фактором розвитку» [53].

Базіль Р., Партека А. та Піттільо Р. використали підхід просторово-динамічних панельних даних для вивчення зв'язку між диверсифікацією експорту та економічним розвитком. В результаті дослідження було встановлено, що «існує сильний просторовий побічний вплив економічного розвитку на ступінь диверсифікації експорту» [54].

Вивчення публікацій зарубіжних вчених про зовнішню торгівлю дозволяє виділити важливий чинник економічного зростання країни – просторову диверсифікацію. Зв'язок між просторовою диверсифікацією експорту та економічним зростання підтверджується в працях багатьох вчених. Наприклад, використовуючи дані 99 країн за 1995–2004 рр., Брентон П. і Ньюфармер Р. стверджують, що «відкриття нових географічних ринків важливіше, ніж створення нових експортних продуктів» [55]. Цей результат узгоджується з висновками, зробленими Амурго-Пачеко, А. та П'єрола, М. Д., які на основі вибірки з 24 розвинутих економік і країн, що розвиваються, за період 1990–2005 рр., виявили, «що просторова диверсифікація має бути важливішою за диверсифікацію продукції, особливо для країн, що розвиваються» [56]. У своїй роботі Хінло Дж. та Аррангуес, Г. підтверджують, що «просторова диверсифікація експорту є ключовим чинником економічного зростання, оскільки вона розширює експортні ринки, зменшує торговельні шоки, а також створює додаткові ефекти та сприяє економічному розвитку» [57].

Як методологічну основу дослідження впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни вчені переважно використовують виробничу функцію Кобба-Дугласа, згідно якої економіка країни виражається як функція людських ресурсів, капіталу, структури експорту та імпорту:

$$Y_t = A t K t^{\alpha} L t^{\beta} , \quad (1.1)$$

де: Y - сукупне виробництво економіки країни, A - загальна факторна продуктивність, K - запас фізичного капіталу, а L - людський капітал. α і β – частки фізичного та людського капіталу в загальному ВВП [58; 59].

Як показано в рівнянні 1.2, загальна продуктивність факторів є функцією від експорту, імпорту та інших екзогенних факторів, які змінюються в часі t :

$$A_t = f(ED, IMP, C_t) = ED_t^\omega IMP_t^\varphi C_t, \quad (1.2)$$

Відповідно, на основі рівнянь (1.1) та (1.2) економічне зростання країни згідно підходу, описаного у [60] визначається як залежність від кількох змінних:

$$LGDP_t = C_0 + \alpha_1 LPC_t + \beta_2 LHC_t + \omega_3 LED_t + \varphi LIMP_t + \epsilon_t, \quad (1.3)$$

де: $LGDP$ – логарифм статистичних даних щодо обсягу ВВП за досліджуваний період (не менше 10 років); LPC – логарифм статистичних даних про валове накопичення основного капіталу або фізичного капіталу; LED – логарифм статистичних даних, що характеризують диверсифікованість експорту країни; $LIMP$ – логарифм статистичних даних щодо обсягів імпорту; α , β , ω , φ - еластичність виробництва щодо фізичного капіталу, людського капіталу, диверсифікації експорту та імпорту [60].

Для оцінки короткострокових та довготермінових ефектів від зовнішньої торгівлі для економічного зростання Есаку С. застосовува емпіричну модель, яка використовується для перевірки зв'язку між відкритістю торгівлі та економічним зростанням, зробивши припущення, що економічне зростання є функцією змінних, які можна виразити як:

$$growth = F(trade, gov/gdp, inf, fd, inv/gdp, enroll), \quad (1.4)$$

де $growth$ - економічне зростання, виміряне темпами зростання ВВП на душу населення (у річних відсотках); $trade$ – торгівля, яка вимірюється показником відкритості торгівлі (відношення суми експорту та імпорту товарів і послуг до валового внутрішнього продукту), обсягами експорту та імпорту товарів та послуг, відсоткове відношення експорту та імпорту до валового внутрішнього продукту; gov/gdp - частка державних витрат на споживання до ВВП; inf – інфляція, річні споживчі ціни до ВВП; fd - фінансовий розвиток, орієнтований на відношення внутрішнього кредиту приватному сектору банками до ВВП, inv/gdp - частка інвестицій у ВВП, орієнтована на валове

нагромадження основного капіталу; $enroll$ - ступінь охоплення початковою освітою (% від валового показника) [61].

Набір показників, які використовуються для пояснення впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання, сформований вченим з урахуванням таких положень: відкритість торгівлі є важливим чинником, який сприяє економічному зростанню та загальній факторній продуктивності [9; 62]; збільшення торговельних контактів країни може збільшити обсяги іноземної валюти та інвестицій, що позитивно вплине на економічне зростання країни; політика лібералізації торгівлі, яка збільшує вплив країни на торгівлю, може посилити зв'язок між економічним зростанням і відкритістю торгівлі [63].

Відповідно, можемо припустити, що поряд із загальним позитивним впливом зовнішньої торгівлі на економічне зростання, можна очікувати позитивний вплив збільшення експорту основних товарних груп на валовий внутрішній продукт країни. Це підтверджується результатами дослідження, проведеного Шевчуком В. та Черкас Н., яке показало, що «зростання технологічного експорту не тільки стимулює обсяги промислового виробництва (ВВП), але й дозволяє підтримувати експорт інших товарних груп» [64, с. 27]. Науковці, вивчаючи «характер зв'язку між низько- і високотехнологічним експортом, що визначає здатність країни перейти до технологічного ускладнення експорту в межах глобальних ланцюгів вартості на основі початкового збільшення обсягів експорту менш складної продукції», здійснили оцінку «взаємозв'язку між окремими експортними групами та їх впливом на обсяги промислового виробництва (ВВП)» [64, с. 27].

Для оцінки залежності промислового виробництва країни від структури експорту та імпорту Шевчук В. та Черкас Н. використали стандартну модель векторної авторегресії з коригуванням помилки (VECM):

$$A(L)\Delta z_t = -\alpha\beta z_{t-1} + \delta D_t + u_t, \quad (1.5)$$

де « z_t – вектор ендогенних змінних; $A(L)$ – матриця коефіцієнтів з лагом L ; D_t – вектор незалежних змінних; u_t – вектор розмірністю $(k \times 1)$ стохастичних решт; Δ – оператор перших різниць» [64].

При цьому, вчені визначають вектор ендогенних змінних у рівнянні (1.5) як набір таких показників: обсяги експорту та імпорту технологічної продукції; обсяги експорту та імпорту низькотехнологічної продукції; обсяги експорту та імпорту металопродукції; обсяги експорту та імпорту іншої сировини; індекс обсягу валового внутрішнього продукту по відношенню до 1998 р.; індекс обсягу промислового виробництва по відношенню до 1998 р.

Аналіз наукових публікацій зарубіжних та вітчизняних вчених показав, що переважно моделюються процеси, пов'язані з впливом рівня відкритості торгівлі та динаміки обсягів експорту / імпорту на зміну обсягів ВВП країни. Дослідження впливу структурних чинників зовнішньої торгівлі проводяться переважно з урахуванням стану та динаміки диверсифікації географічної структури експорту або використовуючи показники експорту та імпорту з поділом на рівень технологічності товарів.

На нашу думку, важливим також є дослідження впливу експорту та імпорту тих товарів, які формують основу зовнішньої торгівлі країни, на економічне зростання. При цьому, необхідно також враховувати не лише кількісні показники (обсяги експорту та імпорту основних товарів), але й зміну частки цих товарів відповідно у загальних обсягах експорту (імпорту), тобто, структурні зрушення в зовнішній торгівлі товарами, які не лише відображають зміну рівня міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, а й здійснюють вплив на економічне зростання в країні, оскільки збільшення обсягів експорту продукції з вищим ступенем переробки забезпечує вищі доходи експортерів, створює додаткові можливості для розширення виробничих потужностей, збільшує надходження валюти в країну.

Відповідно у нашому дослідженні використаємо методику, яка охоплює такі етапи: (1) визначення впливу на ВВП України показників обсягу експорту та імпорту основних товарів; (2) оцінка впливу зміни частки основних товарів в експорті та імпорті на ВВП України.

Визначення впливу основних експортних та імпортних товарів на економічне зростання України проведемо, ґрунтуючись на функціональній

залежності обсягу ВВП від показників обсягу експорту ($volexp1 \dots volexpN$) та імпорту ($volimp1 \dots volimpN$) основних товарів:

$$Y_t = f(volexp1; volexp2; volexpN; volimp1; volimp2; volimpN) . \quad (1.6)$$

Важливою складовою методики нашого дослідження також є припущення, що економічне зростання в Україні залежить від структури експорту та імпорту продукції, яка визначається частками основних груп товарів у загальних обсягах експорту ($exp_share_goods1 \dots exp_share_goodsN$) та імпорту ($imp_share_goods1 \dots imp_share_goodsN$) країни:

$$Y_t = f(exp_share_goods1; exp_share_goods2; exp_share_goodsN) ; \quad (1.7)$$

$$Y_t = f(imp_share_goods1; imp_share_goods2; imp_share_goodsN) . \quad (1.8)$$

Для підтвердження чи спростування нашої гіпотези побудуємо модель лінійної регресії, яка має вигляд рівняння:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \dots + \beta_k \cdot x_k + u, \quad (1.9)$$

де Y – залежна пояснювальна змінна, (x_1, x_2, \dots, x_k) – незалежні пояснюючі змінні, u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

На першому етапі дослідження залежна змінна описується почергово динамічним рядом таких показників: обсяг ВВП у фактичних цінах (млн грн); темпи зміни ВВП (% до попереднього року). Множину незалежних змінних сформуємо з показників: обсяг експорту основних товарів ($x_{11}, x_{12}, x_{13}, \dots x_{1n}$); обсяг імпорту основних товарів ($x_{21}, x_{22}, x_{23}, \dots x_{2n}$). На другому етапі дослідження залежна змінна буде описуватися тими ж показниками ВВП, а незалежні змінні будуть враховувати структурні зрушення у зовнішній торгівлі: частка основних товарів в загальних обсягах експорту товарів ($x_{31}, x_{32}, x_{33}, \dots x_{3n}$); частка основних товарів в загальних обсягах імпорту товарів ($x_{41}, x_{42}, x_{43}, \dots x_{4n}$).

Для проведення регресійного аналізу та побудови моделі регресії використаємо дані Державної служби статистики України за період 2010-2021 рр. та розрахуємо їхній натуральний логарифм (\ln). Регресійний аналіз

проведемо за допомогою модуля «Multiple Regression» програмного забезпечення «Statistica 7.0».

Висновки до розділу

1. Важливість зовнішньої торгівлі як джерела економічного зростання, обумовлена розширенням внутрішнього ринку збуту товарів за рахунок продажу надлишків продукції за кордон та отримання валютних надходжень, які забезпечують придбання товарів критичного імпорту та впливають на стан платіжного балансу країни. При цьому, зовнішня торгівля супроводжується надходженням новітніх технологій у вигляді обладнання та іншої техніки, поширенням знань та навичок, завдяки чому підвищується ефективність економіки та забезпечується економічне зростання в країні. Враховуючи необхідність дотримання у зовнішній торгівлі правила переважання експорту над імпортом, що є одним з чинників економічного зростання, актуальною є необхідність дослідження впливу експорту та імпорту у розрізі товарних груп на економічне зростання країни.

2. Поглиблення інтеграційних процесів в світовій економіці, тенденції до географічного розширення міжнародних торговельних об'єднань, посилення технологічної складової у формуванні міжнародного поділу праці, поряд з позитивними ефектами, призводять до подальших диспропорцій економічного розвитку у глобальному масштабі та чіткої градації країн за рівнем промислового розвитку. Структура зовнішньої торгівлі є відображенням внутрішньої структури економіки та міжнародної конкурентоспроможності її підприємств. Сировинно орієнтований експорт свідчить про слабкі позиції національної економіки у міжнародному поділі праці та низький рівень ефективності експортної діяльності підприємств. Проте, за рахунок сировинного експорту країни можуть забезпечувати економічне зростання в довгостроковій перспективі за умови проведення відповідної державної політики, яка створить умови для переходу від сировинної економіки до капіталомісткого та наукомісткого виробництва товарів на основі інвестування

виручки від експорту сировини у розвиток обробної промисловості. Саме тому, важливим є вивчення структури зовнішньої торгівлі та оцінювання її впливу на економічне зростання країни.

3. Для дослідження впливу структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання країни доцільно використовувати статистичні методи, зокрема регресійно-кореляційний аналіз. Відповідно у нашому дослідженні використаємо методику, яка охоплює такі етапи: (1) визначення впливу на ВВП України показників обсягу експорту та імпорту основних товарів; (2) оцінка впливу зміни частки основних товарів в експорті та імпорті на ВВП України. Для визначення зв'язків між залежною та незалежною змінними побудуємо модель лінійної регресії на основі статистичних даних за 2010-2021 рр. Розрахунок моделі необхідно проводити з використанням комп'ютерної програми «Statistica 7.0».

РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ТА СТРУКТУРА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ: ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

2.1. Основні тенденції зовнішньої торгівлі України

Зовнішня торгівля як підсистема економіки України є чутливою до зміни внутрішнього середовища в країні внаслідок зміни нормативно-правового регулювання економічних відносин, коливання попиту та пропозиції на певні види товарів та сировини, зміни обмінного курсу та інфляції. Водночас, динаміка показників обсягу зовнішньої торгівлі визначається впливом зовнішніх економічних криз та геополітичних факторів.

У зовнішній торгівлі України за період 2008-2021 рр. можемо чітко виділити три кризові періоди, для яких характерне зниження обсягів експорту та імпорту (рис. 2.1). Під впливом світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. в Україні відбулося зменшення обсягів експорту на 40,7%, а обсяги імпорту скоротилися на 46,8% порівняно з 2008 р. (див. т. А, рис. 2.1).

Внаслідок початку у 2014 р. воєнних дій на Донбасі та анексії Росією Кримського півострова, що призвело до значного зменшення обсягів промислового виробництва і втрати частини економічного потенціалу, у 2015 р. обсяги українського експорту зменшилися на 39,8%, а обсяги імпорту – на 52,3% порівняно з 2013 роком (див. т. Б, рис. 2.1).

Пандемія коронавірусу COVID-19 та запровадження обмежень для протидії її поширенню стали глобальним фактором світового зниження ділової активності, виробництва та міжнародної торгівлі. Під впливом цього фактора позитивна динаміка зовнішньої торгівлі України 2017-2019 рр. була перервана на один рік. У 2020 році в Україні відбулося зниження обсягів експорту на 1,7% та обсягів імпорту на 10,6% порівняно з 2019 роком (див. т. В, рис. 2.1).

Темпи зростання зовнішньої торгівлі України після економічних криз були вищими за темпи відновлення після активних військових дій. У 2010 році експорт зріс на 29,5%, імпорт – на 33,7% порівняно з 2009 роком, а у 2021 році ці показники зросли відповідно на 38,4% та 34,1% порівняно з 2020 роком. Тоді

як у 2016 р. обсяги експорту становили 95,4% від обсягів 2015 р., а імпорт збільшився на 4,6% відносно 2015 р.

Позитивна динаміка зовнішньої торгівлі після 2016 р. значною мірою зумовлена підписанням та імплементацією положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Угоди про поглиблену та всеосяжну вільну торгівлю (ПВЗВТ) між Україною та ЄС, яка вступила в дію з вересня 2017 р. Лише за неповний рік дії нових правил торгівлі України з ЄС відбулося збільшення обсягів українського експорту до цих країн з 13,5 млрд. дол. США у 2016 р. до 17,5 млрд. дол. США, а обсяги імпорту збільшилися відповідно з 17,1 млрд. дол. США до 20,8 млрд. дол. США.

Постійно збільшується кількість українських підприємств, які експортують свою продукцію до країн ЄС. Наприклад, у 2014 р. «експорт до країн ЄС 10 002 компанії, у 2017 році їх кількість значно збільшилась і склала 14 136 компаній, а за результатами 2019 року – 14 545 компаній здійснювали експорт до держав-членів ЄС» [65]. Європейський Союз і надалі залишається провідним торговельним партнером України, а частка країн ЄС у зовнішньоторговельному обороті нашої країни збільшилася з 38,8% у 2020 р. до 39,0% у 2021 р. [66].

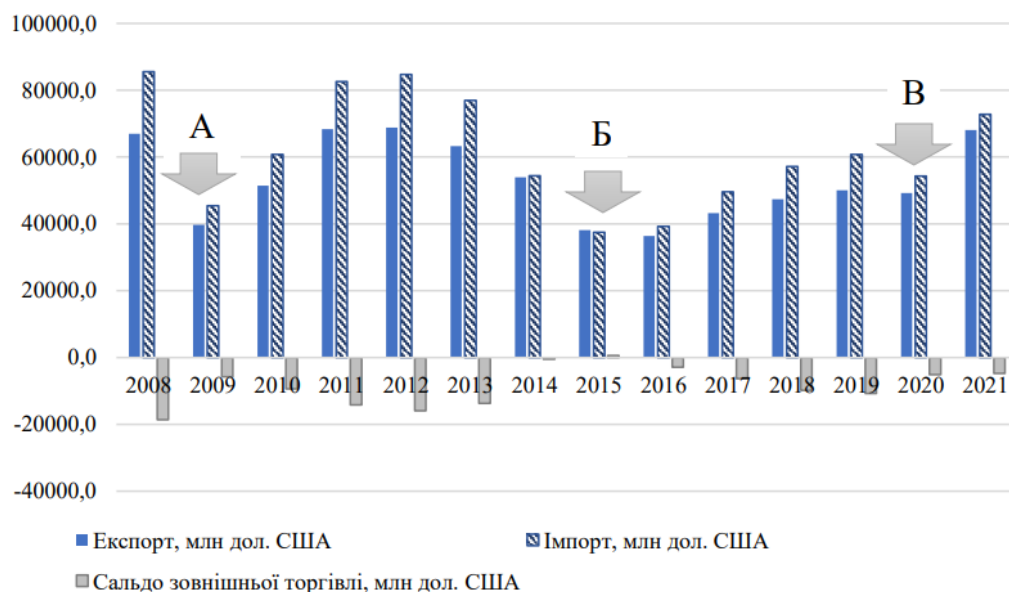

Рис. 2.1. Динаміка показників обсягу зовнішньої торгівлі України у 2008-2021 рр.

Джерело: побудовано автором за [67]

Позитивною характеристикою зовнішньої торгівлі України в кризові періоди, з точки зору впливу на економічне зростання, є зменшення від'ємного сальдо торговельного балансу України: з -18 568 млн. дол. США у 2008 році до -5 737,4 млн. дол. у 2009 році; з -13 666 млн доларів США в 2013 році до -527 млн доларів США в 2014 році та +610,7 млн доларів США в 2015 році; з -10745,6 млн доларів США у 2019 році до -5144,3 млн доларів США у 2020 році.

У січні-травні 2022 року в Україні відбулося істотне скорочення обсягів експорту (-20,4%) та імпорту (-19,9%) порівняно з відповідним періодом 2021 року. Основною причиною такого зменшення обсягів зовнішньої торгівлі є вторгнення російських військ на територію України, що призвело до руйнування виробничих підприємств, інфраструктури та логістичних ланцюгів доставки експортно-імпортних товарів. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі за січень-травень 2022 року зменшилося на 8% порівняно з січнем-травнем 2021 року, що є єдиною позитивною тенденцією в цій ситуації (рис. 2.2).

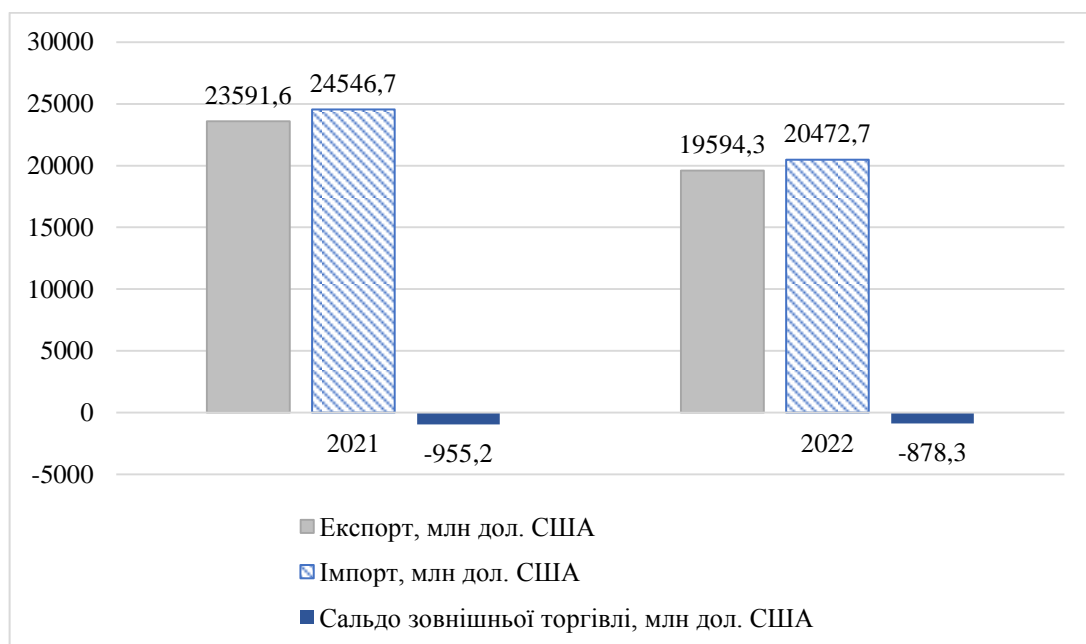

Рис. 2.2. Зміни обсягів експорту та імпорту України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: розраховано і побудовано за [68; 69]

Причинно-наслідкові зв'язки між зменшенням обсягів зовнішньої торгівлі та початком активних воєнних дій Росії на території України простежуються у

зміні обсягів експорту та імпорту у регіональному розрізі за період січень-травень 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Найбільших втрат зазнала зовнішня торгівля регіонів України, де відбувалися або й надалі проходять активні бойові дії, а також регіонів, що знаходяться під тимчасовою окупацією ворога.

Експорт товарів Донецької області за п'ять місяців 2022 р. зменшився на 92,1% порівняно з аналогічним періодом 2021 р., у Луганській області – на 57,7%, у Херсонській – на 53,4%, у Чернігівській – на 45,4%, у Харківській – на 43,4%, у Сумській – на 32,9% (рис. 2.3). Також відбулося істотне скорочення обсягів імпорту в цих регіонах: у Донецькій області – на 83,4%, у Луганській області – на 73,3%, у Херсонській – на 61,7%, у Чернігівській – на 40,9%, у Харківській – на 54%, у Сумській – на 32,8%.

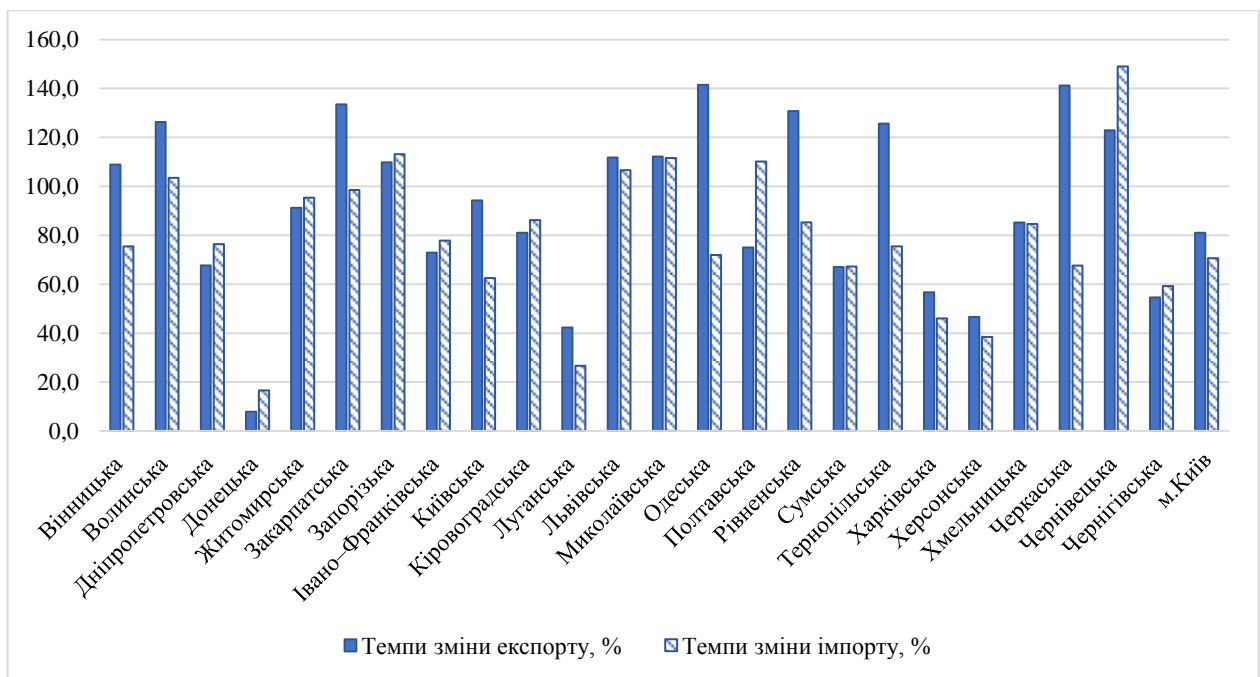

Рис. 2.3. Зміна обсягів експорту та імпорту за регіонами України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: побудовано за [70]

Водночас, низка регіонів України не зважаючи на ризики і загрози для економіки в умовах воєнного часту, характеризувалися позитивними змінами обсягів зовнішньої торгівлі у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р. Найбільший приріст обсягів експорту за цей період спостерігався у

Закарпатській (+33,6%), Одеській (+41,5%), Рівненській (+30,8%) та Черкаській (+41,2%) областях. При цьому, в цих регіонах відбувалося зниження обсягів імпорту: у Закарпатській області – на 1,6%, в Одеській – на 28,2%, Рівненській – на 14,8% та Черкаській – на 32,4%.

Таким чином, нижчі темпи зростання обсягів імпорту та істотне їх зниження поряд з відносно повільнішим скороченням експорту у більшості регіонів України за п'ять місяців 2022 р. забезпечили позитивну тенденцію зменшення негативного сальдо зовнішньої торгівлі загалом по країні.

Результати аналізу динаміки обсягів експорту та імпорту України доцільно доповнити характеристикою умов торгівлі та їх зміною. Умови торгівлі оцінюються за допомогою таких показників, як: індекс фізичного обсягу експорту та імпорту (індекс Ласпейреса); індекс цін експортних та імпортованих товарів (індекс Пааше); індекс умов торгівлі (кількісний та ціновий). Щорічна та щомісячна інформація про умови торгівлі за вказаними індексами подається Державною службою статистики України. За допомогою цих показників визначають, «в якій мірі країна виграє (втрачає) за рахунок зміни цін (кількості) товарів у зовнішній торгівлі з певною країною (країнами) за відповідний період часу» [71].

У 2021 р. умови зовнішньої торгівлі України характеризувалися такими показниками: індекс фізичного обсягу експорту становив 93,4%; індекс фізичного обсягу імпорту – 107,6%; індекс цін експортних товарів – 148,2%; індекс цін імпортованих товарів – 124,6%; кількісний індекс умов торгівлі – 86,8%; ціновий індекс умов торгівлі – 119% [72]. Отже, у 2021 р. порівняно з 2020 р. в Україні відбулося зменшення експорту на 6,6% при одночасному зростанні обсягів імпорту на 7,6%. Водночас, зауважимо, що негативне сальдо зовнішньої торгівлі внаслідок цього не збільшилося, що пояснюється швидшими (майже вдвічі) темпами зростання експортних цін (на 48,2%) порівняно з цінами на імпортовані товари (24,6%). В результаті кількісні умови погіршилися, про що свідчить зменшення відповідного індексу на 13,2%, а цінові умови торгівлі покращилися (зростання індексу на 19%). Це означає, що загалом умови

торгівлі України у 2021 р. покращилися, оскільки виручка від експорту товарів дозволяла придбати більше імпортних товарів, порівняно з 2020 р.

Упродовж січня-травня місяців 2022 р. умови зовнішньої торгівлі України істотно змінилися порівняно з аналогічним періодом 2021 р. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Умови торгівлі України у січні-травні 2022 р.
(% до відповідного періоду 2021 р.)

Місяць	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше))		Індекс умов торгівлі	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Кількісний	Ціновий
Січень	118,1	107,4	129,8	137,2	109,9	94,6
Лютий	98,5	97,2	122,2	132,9	101,3	91,9
Березень	41,3	20,8	122,2	140,9	198,5	86,7
Квітень	41,1	35,8	121,4	136,9	114,8	88,7
Травень	46,8	49,8	113,0	141,9	93,9	79,7

Джерело: складено за [73]

Як показано у таблиці, починаючи з березня 2022 року обсяги експорту істотно знизилися і у квітні 2022 р. становили 41,1% від обсягів експорту квітня 2021. Обсяги імпорту у квітні 2022 скоротилися на 64,2% порівняно з квітнем 2021 р. Водночас, експортні ціни збільшилися на 21,4%, тоді як ціни на імпортні товари зросли на 36,9%. Кількісні індекси умов торгівлі України у березні-квітні 2022 р. покращилися порівняно з аналогічним періодом 2021 р., оскільки обсяги експорту перевищували обсяги імпорту. Проте, цінові умови торгівлі погіршилися, про що свідчить зменшення індексу цінових умов торгівлі з 94,6% у січні 2022 (відносно січня 2021) до 88,7% у квітні (відносно квітня 2021). Отже, ціни експортних українських товарів були менші за імпортні, а тому, із зростанням сукупної ціни імпорту, у порівнянні із сукупною ціною експорту на кожну одиницю товару, що експортується, стало можливим придбати все менше імпортних товарів.

У травні 2022 р. умови торгівлі за показниками фізичного обсягу експорту та імпорту дещо покращилися. Індекс Ласпейреса для експорту підвищився на 5,7 відсоткових пункти (в. п.), а для імпорту – на 14 в. п. порівняно з показниками за квітень. Водночас, відбулося погіршення цінових

умов торгівлі, оскільки ціни на експортні товари у травні 2022 р. зросли на 13% відносно травня 2021 р., а ціни на імпорتنі товари – на 41,9%. Як видно з таблиці, загалом у травні 2022 р. відбулося істотне погіршення кількісних та цінових умов торгівлі України порівняно з травнем 2021 р. Кількісне скорочення експорту товарів супроводжувалося швидшим зростанням цін на імпорتنі товари порівняно зі збільшенням експортних цін. Тому для України актуальною проблемою воєнного часу є забезпечення фінансування придбання товарів критичного імпорту в умовах відносного скорочення валютних надходжень.

Таким чином, внаслідок ведення активних воєнних дій російськими військами на території України та окупації значної частини південних та східних регіонів у 2022 р. відбулося скорочення обсягів зовнішньої торгівлі, погіршення цінових умов торгівлі, зменшення валютних надходжень від експорту товарів, зменшення фінансових ресурсів для придбання товарів критичного імпорту, погіршення платіжного балансу. Зазначені зміни в зовнішній торгівлі негативно вплинуть на економічне зростання, оскільки, як було показано в теоретичному розділі, експорт є важливим чинником розвитку, зокрема промислового сектору.

2.2. Структурні зрушення в експорті та імпорті товарів України

Дослідження структури зовнішньої торгівлі проведемо за двома основними напрямками: аналіз динаміки географічної структури експорту та імпорту; аналіз динаміки товарної структури експорту та імпорту. Вивчення структурних характеристик зовнішньої торгівлі повинно бути комплексним, оскільки географічна диверсифікація, що відбувається в результаті пошуку нових ринків збуту товарів та послуг і виходу на ці ринки вітчизняних компаній, значною мірою обумовлює й зміну товарної структури зовнішньої торгівлі.

За період 2008-2021 рр. у географічній структурі експорту товарів України відбулися зміни, які характеризуються переорієнтацією вітчизняних

підприємств з ринків країн СНД на ринки країн Європи (табл. 2.2). Так, частка країн СНД в експорті товарів з України зменшилася у 2,3 раза - з 34,6% у 2008 р. до 14,8% у 2018 р. За цей же час відбулося збільшення частки країн Європи у структурі українського експорту з 29,5% у 2008 р. до 50,3% у 2021 р., а частка країн ЄС (27) збільшилися з 26,3% до 39,4% відповідно. Найбільше українського експорту у 2021 р. надходило у такі країни ЄС, як Польща (19,5% загального обсягу до країн ЄС), Італія (13%), Німеччина (10,7%), Нідерланди (8,4%), Іспанія (6,3%), Угорщина (6%), Чехія (5,3%) [74].

Також спостерігалось збільшення частки країн Азії в експорті товарів з України – з 23,7% у 2008 р. до 40% у 2020 р. з подальшим зменшенням до 36,4% у 2021 р. Очевидно, таке зростання частки азійських країн в експорті українськи товарів певною мірою обумовлене відсутністю статистичного обліку торгівлі з країнами СНД (починаючи з 2019 р.), в результаті чого торгівля з Узбекистаном, Казахстаном, Киргизстаном і Таджикистаном (які входять до СНД) включається до обсягу торгівлі з країнами Азії.

Таблиця 2.2

Динаміка географічної структури експорту товарів України у 2008-2021 рр.

Рік	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (27)	Азія	Африка	Америка
2008	34,6	65,4	29,5	26,3	23,7	5,8	0,1
2009	33,9	66,1	25,9	22,9	30,6	6,6	0,1
2010	36,5	63,5	26,9	24,1	26,7	5,9	0,1
2011	38,3	61,7	27,0	25,4	25,9	4,9	0,0
2012	36,8	63,2	25,3	23,8	25,7	8,2	0,1
2013	34,9	65,1	26,9	25,3	26,6	8,0	0,1
2014	27,6	72,4	31,8	30,5	28,5	9,5	0,0
2015	20,5	79,5	34,7	33,2	32,5	10,0	0,0
2016	16,6	83,4	37,9	36,2	32,4	10,6	0,1
2017	16,0	84,0	41,4	39,4	30,0	9,4	0,2
2018	14,8	85,2	43,5	41,3	29,1	8,7	0,1
2019	н/д	н/д	53,4	40,2	33,3	9,9	0,1
2020	н/д	н/д	48,3	36,5	40,0	8,2	0,1
2021	н/д	н/д	50,3	39,4	36,4	8,3	0,1

Джерело: розраховано автором за [67]

Позитивною тенденцією зміни географічної структури експорту вважаємо збільшення частки країн Африки (з 5,8% у 2008 р. до 8,3% у 2021 р.), а також частки інших країн (з 65,4% у 2008 р. до 85,2% у 2018 р.), що свідчить про зростання рівня диверсифікованості експорту України. При цьому частка країн Америки упродовж досліджуваного періоду залишалася надзвичайно низькою.

Упродовж 2008-2018 рр. в Україні відбулося істотне скорочення обсягів імпорту з країн СНД, про що свідчить зменшення частки цих країн в загальних обсягах імпорту товарів з 39% до 23,1%. Натомість істотно збільшилася частка країн Європи (з 35,6% у 2008 р. до 60,9% у 2021 р.) та меншою мірою - частка країн ЄС (27) – відповідно з 32,2% до 39,7%, а також майже удвічі збільшилася частка країн Азії (з 18,1% до 30,5%). Найбільше товарів Україна імпортувала з таких країн Європейського Союзу, як Німеччина (21,7% від загального обсягу імпорту з ЄС (27)), Польща (17,1%), Італія (9,2%), Франція (6,1%) [74].

Негативною, з точки зору географічної диверсифікації торгівлі, є тенденція до скорочення в імпорті товарів частки країн Африки та Америки, проте, у випадку заміни імпорту з цих країн аналогічними товарами з Азії, імпортери могли знизити свої витрати на доставку цих товарів.

Таблиця 2.3

Динаміка географічної структури імпорту товарів України у 2008-2021 рр.

Рік	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС (27)	Азія	Африка	Америка
2008	39,0	61,0	35,6	32,2	18,1	1,8	0,5
2009	43,3	56,7	35,7	32,4	14,4	1,4	0,3
2010	44,0	56,0	32,9	29,9	16,5	1,4	0,4
2011	45,0	55,0	32,8	29,3	16,1	1,1	0,2
2012	40,7	59,3	32,5	29,4	20,2	1,0	0,2
2013	36,3	63,7	37,1	33,3	19,8	1,0	0,1
2014	31,7	68,3	41,1	37,4	19,9	1,2	0,3
2015	27,9	72,1	44,4	39,3	19,3	1,6	0,5
2016	21,8	78,2	47,1	41,9	22,7	1,4	0,3
2017	23,1	76,9	46,2	40,3	21,5	1,4	0,3
2018	23,1	76,9	44,4	39,0	23,8	1,3	0,1
2019	н/д	н/д	62,5	39,9	28,6	1,3	0,2
2020	н/д	н/д	60,4	42,6	30,2	1,5	0,1
2021	н/д	н/д	60,9	39,7	30,5	1,7	0,2

Джерело: розраховано автором за [67]

За досліджуваний період відбулася зміна провідної країни-партнера у зовнішній торгівлі України. У 2008 р. основним торговельним партнером України була Росія, її частка в експорті становила 23,5%, частка в імпорті - 22,7%, а частка в загальних обсягах торговельного обороту - 23,1%. У 2021 р. ситуація кардинально змінилася - частка Росії в експорті знизилася до 5%, в імпорті – до 8,4%, в зовнішньоторговельному обороті - до 6,7%. Провідним торговельним партнером України став Китай, частка якого у 2021 р. в експорті становила 11,8%, в імпорті - 15,1% у зовнішньоторговельному обороті – 13,5%. Порівняно з 2008 р. відбулося істотне зростання цих показників, оскільки в цьому році частка експорту України до Китаю була на рівні 0,82% і надзвичайно низькою, порівняно з часткою Китаю в імпорті товарів (6,5%), а частка Китаю в зовнішньоторговельному обороті України становила 4%.

Географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі України супроводжувалася істотними змінами у товарній структурі. У 2008 р. основним експортним товаром України були недорогоцінні метали та вироби з них (41,2% загального обсягу експорту (рис. 2.4)), зокрема експорт чорних металів становив 34,3% експорту товарів. У 2021 р. частка цієї товарної групи у загальних обсягах експорту України зменшилася відповідно до 23,5% та 20,5%. Водночас, спостерігалася істотне зростання частки продуктів рослинного походження в загальних обсягах експорту – з 8,3% у 2008 р. до 22,8% у 2021 р., які стали також основним експортним товаром на рівні з недорогоцінними. При цьому зауважимо, що основою нарощення обсягів експорту продукції рослинництва стало збільшення частки зернових культур в загальних обсягах експорту товарів з 5,5% у 2008 р. до 18,1% у 2021 р.

За досліджуваний період відбулося незначне зростання частки мінеральних продуктів в експорті України – до 12,4% у 2021 р. порівняно з 10,5% у 2008 р. Проте, таке збільшення відбулося внаслідок збільшення експорту продукції з нижчою доданою вартістю. У 2008 р. серед товарів цієї товарної групи переважали енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки, що становили 6,1% загального обсягу експорту товарів. Ситуація

змінилися у 2021 р. у зв'язку із зменшенням частки мінерального палива, нафти та продуктів її перегонки до 1,2% загального експорту товарів. Натомість відбулося збільшення частки в експорті товарів руди, шлаку і золи – з 3,2% у 2008 р. до 10,5% у 2021 р., що вважаємо негативною тенденцією, оскільки при виготовленні товарів цієї групи створюється менша додана вартість, порівняно з виробництвом палива.

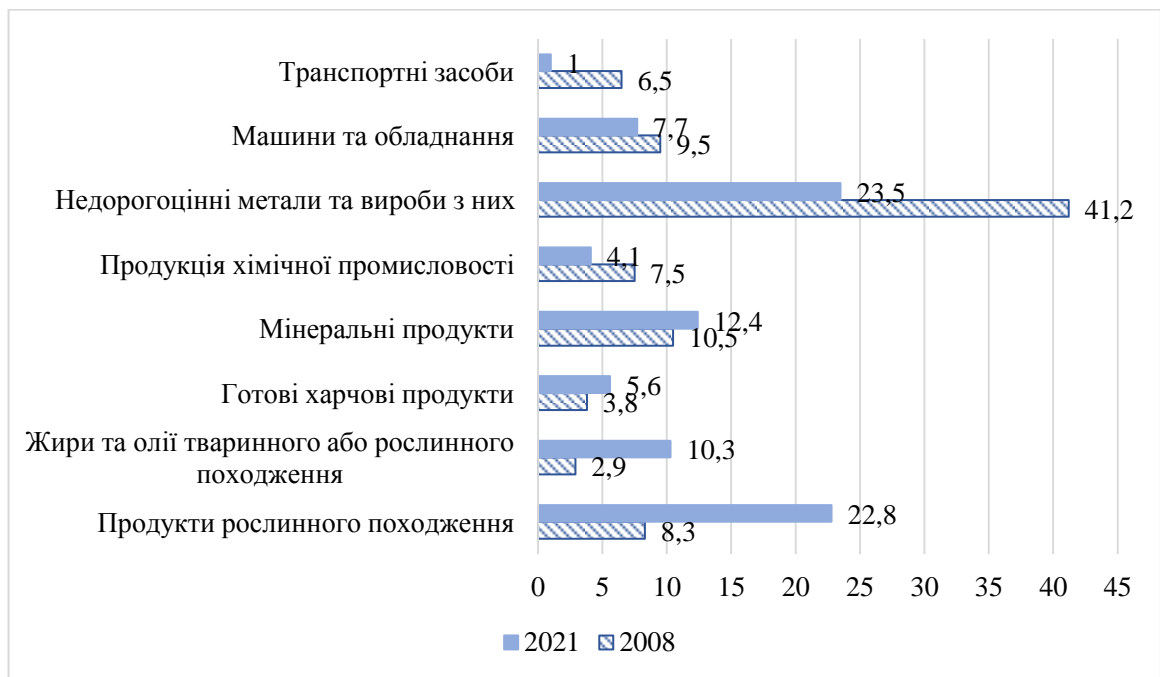

Рис. 2.4. Структурні зміни експорту товарів України у 2021 р. порівняно з 2008 р., % до загального обсягу експорту

Джерело: побудовано за даними [75; 76]

Позитивною є динаміка експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження, їх частка в загальних обсягах експорту у 2021 р. збільшилася до 10,3% порівняно з 2008 р., коли вона становила 2,9%. Таке зростання свідчить про покращення переробки сільськогосподарської продукції та конкурентоспроможність української олії на зарубіжних ринках, а також про активне використання українськими експортерами нових умов торгівлі з країнами ЄС.

Збільшення частки готових харчових продуктів в експорті у 2021 р. (5,6%) порівняно з 2008 р. (3,8%) відбулося за рахунок збільшення частки залишків і відходів харчової промисловості (з 0,7% до 2,5%), які по суті є

сировинною продукцією. Зростання в обсягах експорту питомої ваги іншої продукції, що входить до складу цієї товарної групи, у 2021 р. порівняно з 2008 р. було незначним. Так, частка цукру і кондитерських виробів з цукру збільшилася з 0,2% до 0,4%, частка готових продуктів із зерна – з 0,4% до 0,6%. Частка продуктів переробки овочів та плодів залишилася без змін (0,3%), а частка алкогольних та безалкогольних напоїв зменшилася з 0,8% до 0,5%.

Майже удвічі скоротилася частка продукції хімічної промисловості в експорті товарів – з 7,5% у 2008 р. до 4,1% у 2021 р. Негативна динаміка була обумовлена зменшенням обсягів експорту двох основних товарних груп. Експорт продуктів неорганічної хімії зменшився з 1603577,1 тис. дол. США до 979748,7 тис. дол. США, внаслідок чого частка цієї продукції в експорті скоротилася з 2,4% до 1,4%. Обсяги експорту добрив зменшилися з 1996513,6 тис. дол. США до 622524,4 тис. дол. США, а їх частка в загальному експорті товарів скоротилася з 3% до 0,9%.

За досліджуваний період у структурі експорту України істотно зменшилася частка продукції середньо- та високотехнологічних галузей промисловості. Питома вага машин та обладнання в загальних обсягах експорту скоротилася з 9,5% у 2008 р. до 7,7% у 2021 р., що відбулося за рахунок істотного зниження експорту ядерних реакторів, котлів та машин (з 3497779,1 тис. дол. США до 2120878,9 тис. дол. США). Водночас, за досліджуваний період відбулося збільшення обсягів експорту електричних машин (з 2843360,5 тис. дол. США до 3139286,8 тис. дол. США), що забезпечило незначне підвищення частки цієї групи високотехнологічних товарів в експорті з 4,2% до 4,6%.

Частка транспортних засобів у загальних обсягах експорту товарів України у 2021 р. становила лише 1%, тоді як у 2008 р. – 6,5%. Таке істотне скорочення відбулося внаслідок зменшення експорту усіх товарів, що входять до цієї групи товарного експорту. Обсяги експорту залізничних локомотивів зменшилися за цей період з 2653,2 млн. дол. США до 288,1 млн. дол. США, засобів наземного транспорту (крім залізничного) – з 1243,8 млн. дол. США до

166,5 млн. дол. США, аеронавігаційних та космічних апаратів – з 224,6 млн. дол. США до 66,2 млн. дол. США, суден морських або річкових – з 199,7 млн. дол. США до 155,5 млн. дол. США. Тобто, спостерігалось найбільше скорочення частки в експорті залізничних локомотивів (з 4% до 0,4%) та наземних транспортних засобів, крім залізничних (з 1,9% до 0,2%).

Як зазначають вітчизняні вчені, проблема «низького рівня прогресивності експорту» є наслідком «низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світових ринках» про що свідчить «скорочення експорту продукції машинобудування» [35, с. 5]. Саме від міжнародної конкурентоспроможності продукції машинобудування, приладобудування та фармацевтичних препаратів залежить рівень технологічності експорту країни. Порівняно з іншими країнами, що розвиваються, та промислово розвиненими країнами, експорт України характеризується низькою часткою високотехнологічної продукції та є набагато нижчим за безпечне значення (БЗ=12%) (рис. 2.5).

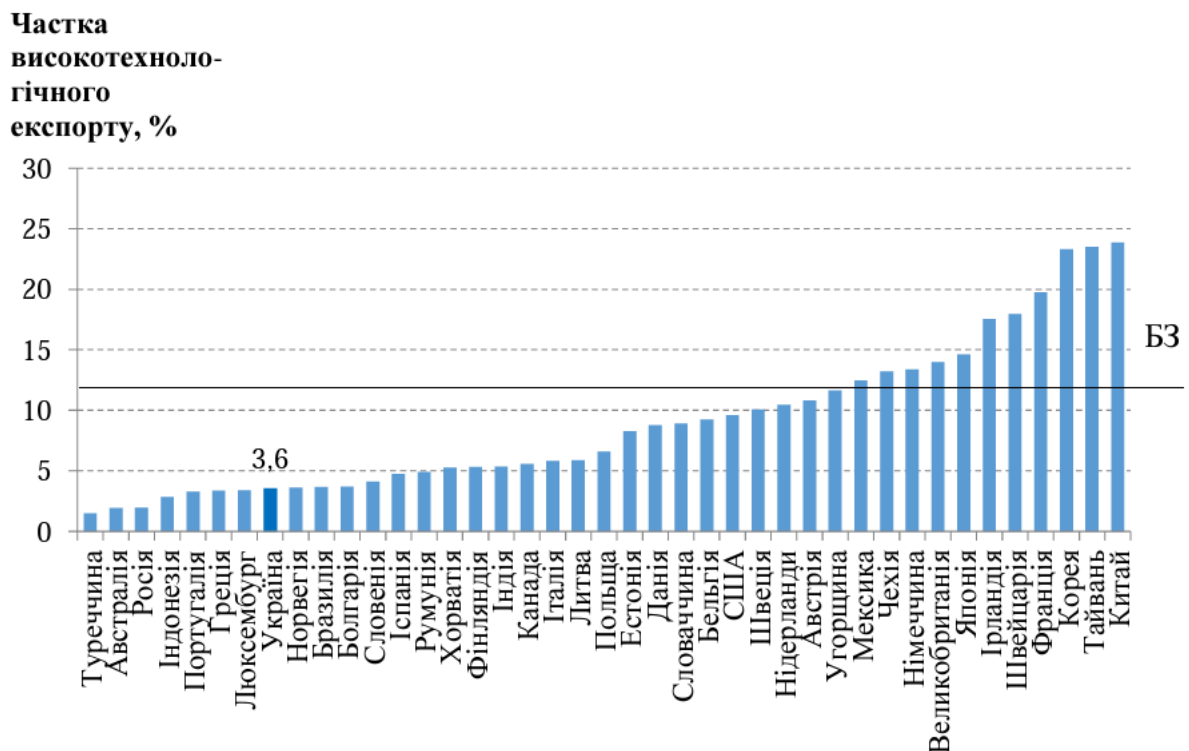

Рис. 2.5. Місце України в рейтингу країн за показником частки високотехнологічної продукції в експорті у 2014 р.

Джерело: [35, с. 5].

Основою товарного імпорту України залишаються сировинні товари, до яких відносяться мінеральні продукти, недорогоцінні метали та вироби з них. Проте, їх частка в імпорті товарів поступово зменшується, при цьому відбувається зростання частки товарів з вищим ступенем переробки та високотехнологічної продукції.

Так, частка мінеральних продуктів в загальних обсягах імпорту знизилася з 29,7% у 2008 р. до 20,5% у 2021 р. (рис. 2.6). Найбільшою товарною групою в складі мінеральних продуктів є палива мінеральні, нафта та продукти її перегонки, імпорт яких у 2021 р. здійснювався на суму 14330,3 млн. дол. США, тоді як у 2008 р. цього товару було імпортовано на 22831,9 млн. дол. США. Зменшення обсягів імпорту відобразилося й у скороченні частки палив, нафти та продуктів її перегонки у загальних обсягах імпорту товарів з 26,7% у 2008 р. до 19,7% у 2021 р.

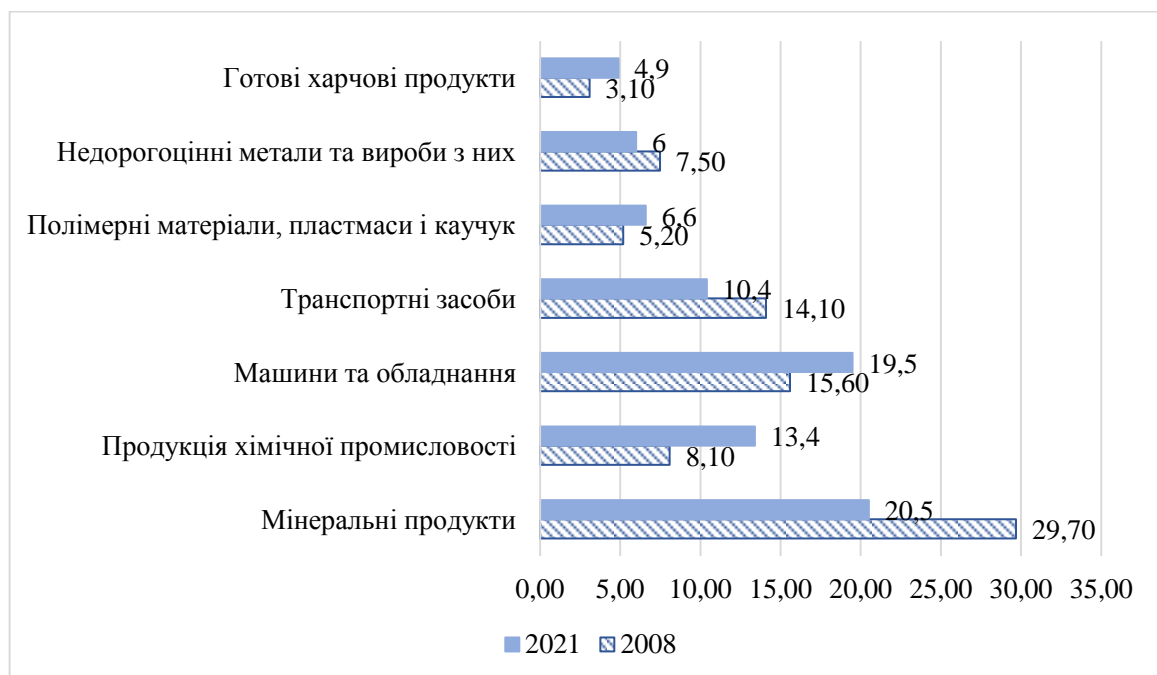

Рис. 2.6. Структурні зміни імпорту товарів України у 2021 р. порівняно з 2008 р., % до загального обсягу експорту

Джерело: побудовано за даними [75; 76]

Як видно з рис. 2.6, в українському імпорті знизилася частка недорогоцінних металів та виробів з них з 7,5% у 2008 р. до 6,0% у 2021 р. в результаті зменшення обсягу їх імпорту з 6390,0 млн. дол. США до 4372,5 млн.

дол. США. При цьому, частка чорних металів в імпорті товарів зменшилася з 3,9% до 2,1%, а частка алюмінію та виробів з нього незначно збільшилася - з 0,6% до 0,7%.

Стійкою тенденцією останніх років є збільшення обсягів технологічного імпорту в Україну. Зокрема, частка машин та обладнання в імпорті товарів зросла з 15,6% у 2008 р. до 19,5% у 2021 р. В основному це відбулося за рахунок збільшення імпорту електричних машин (які відносяться до високотехнологічних товарів) з 3808,3 млн. дол. США до 6205,9 млн. дол. США. З одного боку, таку тенденцію вважаємо позитивною, оскільки це свідчить про зростання потреби вітчизняних підприємств у новому обладнанні та поступовій модернізації підприємств промисловості. З іншого боку, негатив полягає у тому, що вітчизняні підприємства, які виробляють електричні машини, не задовольняють споживчий попит на цьому сегменті внутрішнього ринку машин та обладнання.

За досліджуваний період відбулося зменшення частки транспортних засобів в імпорті України з 14,1% до 10,4%, зокрема істотно знизилася частка наземних транспортних засобів, крім залізничних (з 13,3% до 9,7%). У вартісному вимірі імпорт наземних транспортних засобів зменшився з 11370,3 млн дол. США у 2008 р. до 7069,6 млн. дол. США у 2021 р., але звернемо увагу на зростання обсягів імпорту цієї групи товарів на 28,4% порівняно з 2020 р. Також істотно знизилася обсяги імпорту залізничних локомотивів (з 632,6 млн. дол. США до 122,5 млн. дол. США), що дає можливість вітчизняним виробникам аналогічної продукції нарощувати виробництво для забезпечення оновлення рухомого складу «Укрзалізниці».

Початок активних воєнних дій та запровадження воєнного стану в Україні істотно змінили умови діяльності експортерів та імпортерів, що відобразилося у зміні товарної структури у 2022 р. Найбільшу частку в експорті України за перші п'ять місяців 2022 р. (рис. 2.7) становила продукція рослинництва (24,2%), зокрема зернові культури (19,8%). Обсяги експорту продукції рослинництва у січні-травні 2022 року зросли на 9,6% порівняно з

відповідним періодом 2021 року, а частка цієї групи товарів у експорті збільшилася з 17,6% у 2021 р. (січень-травень) до 24,2% у 2022 р. Це єдина товарна група, за якою спостерігалось зростання обсягів експорту. Суттєво скоротився експорт інших основних товарів з України: чорних металів (-42,2%), мінеральних продуктів (-33,4%), машин, обладнання та механізмів, електричного та технічного обладнання (-13,6%), тваринних або рослинних жирів та олій (-18,8%).

При цьому, частка чорних металів в загальних обсягах експорту за цей період зменшилася з 19,9% до 14,8%, мінеральних продуктів – з 15,0% до 12,5%. Водночас спостерігалось збільшення частки жирів та олій тваринного або рослинного походження – з 11,4% до 11,7%, машин та обладнання – з 8,6% до 9,4%, що на тлі спадної динаміки їх обсягу відбулося за рахунок істотного скорочення частки інших товарних груп у структурі експорту України.

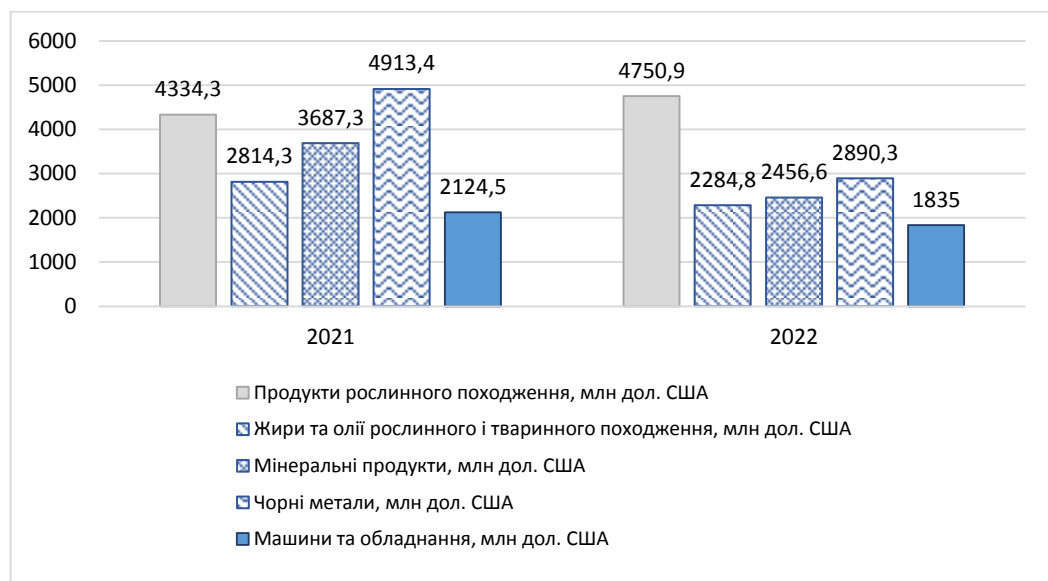

Рис. 2.7. Зміни обсягу експорту товарів України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: побудовано за даними [68; 69]

Готова продукція харчової промисловості у січні-травні 2022 року становила 5,5% експорту, а обсяги експорту зменшилися на 26,3% порівняно з січнем-травнем 2021 року. Частка готової продукції харчової промисловості в імпорті становила 4%, а обсяги імпорту зменшилися на 32,1%.

Спадна тенденція характерна для динаміки більшості основних імпортованих товарів у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р. (рис. 2.8). Найбільше зменшилися обсяги імпорту полімерних матеріалів і пластмас (на 38,7%), а також машин та обладнання (на 37,1%), а частка цих товарів в загальних обсягах імпорту скоротилася відповідно з 6,9% до 5,3% та з 19,8% до 15,6%. Дещо нижчими були темпи скорочення обсягів недорогоцінних металів та виробів з них (-34,9%) та продукції хімічної промисловості (-20,6%). Частка недорогоцінних металів в загальній структурі імпорту зменшилася з 5,56% до 4,5%, а скорочення частки продукції хімічної промисловості було незначним – з 13,8% до 13,7%.

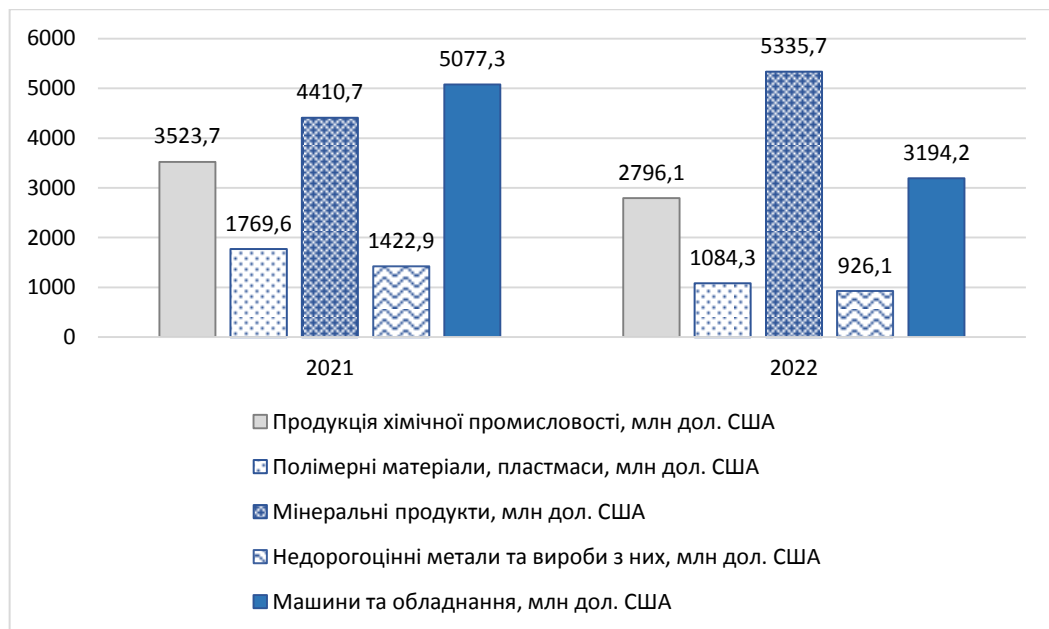

Рис. 2.8. Зміни обсягу імпорту товарів України у січні-травні 2022 р. порівняно з січнем-травнем 2021 р.

Джерело: побудовано за даними [75; 76]

Серед основних імпортованих товарів варто виділити мінеральні продукти, попит на які в умовах воєнного часу в Україні істотно зріс. Відповідно, у січні-травні 2022 р. спостерігалася значне збільшення обсягів мінеральних продуктів (на 21%) порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Зокрема імпорту палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки збільшився з 4167,8 млн дол. США

до 5202,2 млн дол. США, а їх частка у загальних обсягах імпорту товарів збільшилася з 16,3% до 25,4%.

Отже, в умовах війни відбувається подальша деіндустріалізація економіки України, що відображається у структурних змінах експорту та імпорту. З початку 2022 р. збільшуються обсяги сировинного експорту і поглиблюється тенденція до зниження частки високотехнологічної продукції в експорті товарів. Основним товаром, що належить до групи критичного імпорту, стали палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки. У структурі імпорту також відбувається зниження частки високотехнологічних товарів та товарів з високим рівнем доданої вартості. Негативні структурні зміни зовнішньої торгівлі можуть істотно погіршити економічну ситуацію в Україні і стати додатковим чинником уповільнення економічного зростання.

2.3. Вплив структурних показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання України

Економічне зростання України характеризується показниками обсягу ВВП у фактичних цінах та індексом фізичного обсягу ВВП. Не зважаючи на стійку зростаючу тенденцію обсягу ВВП у фактичних цінах упродовж 2010-2020 рр. (рис. 2.9), динаміка індексів фізичного обсягу ВВП показує істотне зниження реального ВВП у кризові періоди (2014-2015 рр. та 2020 р.). Динаміка економічного зростання України упродовж 2010-2021 рр. повторює динаміку показників зовнішньої торгівлі за аналогічний період (див. рис. 2.1), що підтверджує залежність зміни ВВП від обсягів експорту та імпорту країни та узгоджується з висновками зарубіжних і вітчизняних вчених, розглянутих у теоретичному розділі роботи.

Відповідно до мети нашого дослідження необхідно з'ясувати, який вплив здійснює на економічне зростання України зміна структури експорту та імпорту. Як було обґрунтовано у підрозділі 1.3, в якості залежної змінної будемо по чергово використовувати обсяги ВВП у фактичних цінах та індекси фізичного обсягу ВВП (% до попереднього року). З огляду на те, що показники

зовнішньої торгівлі вимірюються у доларах США, для отримання коректних результатів розрахунку необхідно здійснити перерахунок показника обсягу ВВП у фактичних цінах, вираженого у гривнях, за відповідним середньорічним курсом гривні до долара США, встановленого Національним банком України.

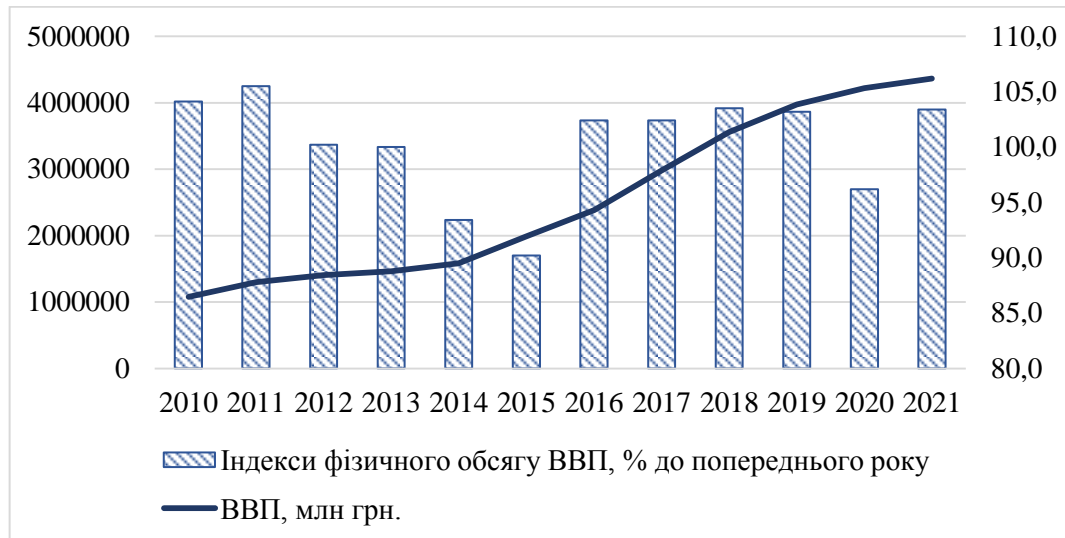

Рис. 2.9. Динаміка показників економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Джерело: розраховано за даними [77]

Результати перерахунку обсягів ВВП України у національній грошовій одиниці у показник, виражений у доларах США, подані у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати розрахунку залежної змінної, яка характеризує економічне зростання в Україні у 2010-2020 рр.

Рік	ВВП, млн. грн	Курс гривні до долара США	Значення залежної змінної	
			ВВП, млн. дол. США <i>GDP</i>	Індекси фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року <i>Index_GDP</i>
2010	1079346	7,93	136109,2	104,1
2011	1299991	7,96	163315,4	105,5
2012	1404669	7,99	175803,4	100,2
2013	1465198	7,99	183378,9	100,0
2014	1586915	11,88	133578,7	93,4
2015	1988544	21,84	91050,5	90,2
2016	2385367	25,55	93360,7	102,4
2017	2981227	26,59	112118,3	102,4
2018	3560302	27,2	130893,4	103,5
2019	3977198	25,84	153916,3	103,2
2020	4222026	26,96	156603,3	96,2
2021	4365575	27,30	159911,2	103,4

Джерело: розраховано за [77; 78; 79]

Аналізуючи динаміку ВВП у доларах, можемо виділити кризові роки (2014-2015 рр.), коли відбувалося істотне зменшення цього показника, що співпадає з істотним зниженням індексів фізичного обсягу ВВП (відповідно 93,4% та 90,2%) та скороченням обсягів зовнішньої торгівлі. У 2020 р. обсяг ВВП у доларовому еквіваленті був дещо більшим, порівняно з попереднім роком, хоча індекс фізичного обсягу ВВП істотно знизився відносно 2019 р. і становив 96,2%. Таку розбіжність у динаміці цих показників можемо пояснити штучно заниженим курсом гривні до долара у цей період.

На першому етапі дослідження впливу структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання України у якості незалежних змінних використовуємо показники обсягу експорту та імпорту основних товарів. Перелік змінних, що описують структуру експорту, включає основні товарні групи, які кількісно переважають в загальних обсягах експорту (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну обсягів експорту основних товарів України у 2010-2021 рр., млн дол. США

Рік	Продукти рослинного походження <i>Plant prod</i>	Зернові культури <i>Cereals</i>	Жири та олії тваринного або рослинного походження <i>Fat_oil</i>	Чорні метали <i>Fer_metal</i>	Машини та обладнання <i>Machines</i>
2010	3976,3	2467,1	2617,3	14626,6	5670,4
2011	5531,9	3617,1	3396,4	18466,1	6758,9
2012	9213,9	6999,8	4211,4	15340,4	7026,7
2013	8875,9	6371,3	3507,1	14319,3	6975
2014	8736,1	6544,1	3822	12905,3	5657,2
2015	7971,5	6057,5	3299,8	8077,6	3940,8
2016	8093,7	6073,9	3962,9	7247,2	3637,9
2017	9215,7	6501,1	4605,7	8666,2	4276,8
2018	9886,1	7240,5	4496,5	9936,9	4654,7
2019	12914,5	9633,3	4732,2	8735,9	4464,4
2020	11883,2	9410,7	5746,9	7690,6	4486,6
2021	15538,3	12343,8	7037,2	13950,1	5260,2

Джерело: складено за [75; 76]

При цьому, поряд з обсягами експорту продуктів рослинного походження, ми в якості залежної змінної використовуємо обсяги експорту

зернових культур, які є визначальними у цій товарній групі. Також, враховуючи складну ситуацію з експортом зерна, що склалася в Україні внаслідок порушення логістичних маршрутів експорту цього товару, вважаємо що оцінка впливу експорту зернових на економічне зростання є надзвичайно актуальною в умовах воєнного стану.

Для проведення регресійного аналізу впливу кількісних показників експорту основних товарних груп на економічне зростання, для статистичних даних про ВВП та експорт, подані у таблицях 2.4 та 2.5, були розраховані натуральні логарифми їхніх значень. В результаті регресійного аналізу було виявлено статистично значущий прямий зв'язок між обсягами ВВП у фактичних цінах та обсягами експорту машин та обладнання (табл. 2.6), про що свідчить прийнятне значення коефіцієнта кореляції ($R=0,793$). Зв'язок між залежною та незалежною змінною є не дуже щільним, оскільки значення коефіцієнта детермінації не високе ($R^2=0,630$), тобто зміна ВВП лише на 63% залежить від зміни експорту машин та обладнання, а на 37% - визначається іншими факторами. Міцність зв'язку між залежною та незалежною змінною підтверджується розрахунковим значенням критерія Фішера, яке перевищує табличне значення.

В результаті дослідження також виявлено залежність зміни індексу фізичного обсягу ВВП від зміни обсягів експорту продукції рослинництва та зернових культур. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є статистично значимим, але не щільним ($R^2=0,569$). Зміна індексу ВВП менше ніж на 60% визначається зміною обсягів експорту продукції рослинництва загалом та зернових культур, зокрема.

При цьому звернемо увагу, що взаємозв'язок індексу ВВП та продукції рослинництва є прямим, а вплив експорту зернових культур на індекс ВВП є оберненим. Тобто, збільшення експорту продукції рослинництва позитивно впливає на економічне зростання, а збільшення обсягів експорту зернових культур – призводить до зниження індексу ВВП. Таку залежність можемо пояснити тим, що ціна та додана вартість зернових культур є нижчою

порівняно з іншими товарами, які включає товарна група «Продукти рослинного походження» (насіння і плоди олійних рослин, продукція борошномельно-круп'яної промисловості, їстівні плоди та горіхи).

Таблиця 2.6

Результати регресійного аналізу впливу обсягів експорту основних товарів на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	4,069* (1,887)	3,112*** (0,621)
<i>Plant prod</i>	-	1,076** (0,346)
<i>Cereals</i>	-	-0,945** (0,293)
<i>Machines</i>	0,912*** (0,221)	-
R	0,793	0,754
R ²	0,630	0,569
F-критерій	F(1,10)=17,039	F(2,9)=5,956

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

В результаті регресійного аналізу не було виявлено статистично значущої залежності обсягів ВВП у фактичних цінах та індексу фізичного обсягу ВВП України від зміни обсягів експорту таких товарів: чорні метали; жири та олії тваринного або рослинного походження.

Для визначення впливу обсягів імпорту за основними товарними групами використаємо перелік змінних, що включає товари, яка кількісно переважають в загальних обсягах імпорту (табл. 2.7).

Для проведення регресійного аналізу для статистичних даних про обсяги імпорту України за основними товарними групами (табл. 2.7) було розраховано натуральні логарифми.

Таблиця 2.7

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну обсягів імпорту основних товарів України у 2010-2021 рр., млн. дол. США

Рік	Мінеральні продукти <i>Mineral prod</i>	Машини та обладнання <i>Machines</i>	Транспортні засоби <i>Transport</i>	Продукція хімічної промисловості <i>Prod_chemical</i>
2010	21127,9	8166,9	3664,3	6441,8
2011	30029,5	12795,1	6204,2	8020,8
2012	27542,3	13178,6	8067,0	8586,4
2013	22362,1	12470,0	5901,5	8435,3
2014	16095,4	8720,7	2648,1	6782,1
2015	11689,9	6273,4	1743,6	5009,1
2016	8495,0	7889,4	2959,5	5619,5
2017	12504,7	9902,6	4182,1	6545,8
2018	14191,9	11955,2	4554,0	7058,3
2019	12984,6	13312,8	6162,7	7483,4
2020	8633,3	11552,8	5743,1	7333,6
2021	14969,6	14201,7	7572,3	9742,9

Джерело: складено за [75; 76]

Результати лінійної регресії дозволяють стверджувати про наявність міцного прямого зв'язку ($R=0,954$) між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною обсягів імпорту продукції хімічної промисловості (табл. 2.8). Зміна обсягів ВВП на 91% пояснюється зміною обсягів імпорту хімічної продукції, і лише на 9% - зміною інших факторів зовнішньої торгівлі. Зв'язок між залежною та незалежною змінними є щільний, що підтверджується високим розрахунковим значенням критерію Фішера.

Надзвичайно слабким є вплив зміни обсягів імпорту транспортних засобів на індекс фізичного обсягу ВВП ($R=0,664$). Разом з тим, зміну індексу ВВП на 44,1% можна пояснити саме змінами обсягів імпорту транспортних засобів. Проте зв'язок між залежною та незалежною змінними є нещільний, про що свідчить неістотне перевищення розрахункового коефіцієнта Фішера над його табличним значенням.

В результаті дослідження не було виявлено статистично значимого зв'язку між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною обсягів імпорту транспортних засобів, машин та обладнання, мінеральних продуктів. Вплив

обсягів імпорту продукції хімічної промисловості, машин та обладнання, мінеральних продуктів на індекс фізичного обсягу ВВП виявився статистично не значущим.

Таблиця 2.8

Результати регресійного аналізу впливу обсягів імпорту основних товарів на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	0,055* (1,165)	5,691*** (0,944)
<i>Transport</i>	-	1,151** (0,063)
<i>Prod_chemical</i>	1,330*** (0,131)	-
R	0,954	0,664
R ²	0,911	0,441
F-критерій	F(1,10)=102,59	F(2,9)=3,55

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

На другому етапі нашого дослідження проведемо регресійний аналіз впливу структурних зрушень в зовнішній торгівлі на економічне зростання України за період 2010-2021 рр. У якості залежної змінної почергово використаємо показники обсягу ВВП у фактичних цінах та індекс фізичного обсягу ВВП, подані у табл. 2.4. Набір незалежних змінних складається з показників частки основних товарів у експорті та частки основних товарів в загальних обсягах імпорту України.

Як було показано у підрозділі 2.2, структурні зміни в експорті товарів України в основному залежать від зміни обсягу експорту таких товарів, частка яких у загальних обсягах експорту є істотною і перевищує 5-7% (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну частки основних товарів в експорті України у 2010-2021 рр., %

Рік	Продукти рослинного походження <i>Share_Plant</i>	Зернові культури <i>Share_Cereals</i>	Жири та олії тваринного або рослинного походження <i>Share_Fat_oil</i>	Чорні метали <i>Share_Metal</i>	Машини та обладнання <i>Share_Machin</i>
2010	7,7	4,8	5,1	28,4	11,0
2011	8,1	5,3	5,0	27,0	9,9
2012	13,4	10,2	6,1	22,3	10,2
2013	14,0	10,1	5,5	22,6	11,0
2014	16,2	12,1	7,1	23,9	10,5
2015	20,9	15,9	8,7	21,2	10,3
2016	22,3	16,7	10,9	19,9	10,0
2017	21,3	15,0	10,6	20,0	9,9
2018	20,9	15,3	9,5	21,0	9,8
2019	25,8	19,2	9,5	17,5	8,9
2020	24,2	19,1	11,7	15,6	9,1
2021	22,8	18,1	10,3	20,5	7,7

Джерело: складено за [75; 76]

Після логарифмування статистичних даних залежної та незалежних змінних було проведено регресійний аналіз, у результаті якого виявлено міцний обернений зв'язок ($R=0,898$) між обсягом ВВП у фактичних цінах та зміною частки в експорті таких товарів: жири та олії тваринного або рослинного походження; чорні метали; машини та обладнання (табл. 2.10). Тобто, за існуючого технічного рівня переробки сільськогосподарської продукції та співвідношення вартості виготовлення жирів та олій тваринного або рослинного походження, зростання частки цього товару в експорті на 1% призводить до зниження обсягу ВВП на 1,312% за інших рівних умов, тобто фактично стримує економічне зростання в країні. Зростання частки чорних металів в експорті також негативно впливає на обсяги ВВП, оскільки ця продукція є сировинною з низьким рівнем доданої вартості.

Очікуваний попередньо позитивний вплив збільшення частки машин та обладнання в експорті товарів на економічне зростання не підтвердився. За результатами регресійного аналізу зростання частки машин та обладнання в

експорті товарів на 1% призводить до зниження обсягу ВВП на 1,556% за інших рівних умов. Таку залежність можемо пояснити лише низьким рівнем якості вітчизняної продукції машинобудування порівняно з аналогічною продукцією світових виробників та технологічною відсталістю українських підприємств, які її виготовляли, що обумовило їхню переважну орієнтацію на російський ринок. При цьому зауважимо, що зміна обсягів ВВП на 80,7% залежить від зміни частки цих трьох товарних груп в експорті товарів, а решта 19,3% змін економічного зростання пояснюється іншими складовими експорту.

Вплив зміни частки продукції рослинного походження та зернових культур на обсяги ВВП за досліджуваний період виявився статистично не значимим. Також не виявлено статистично значущої залежності індексу фізичного обсягу ВВП від зміни частки в експорті продуктів рослинного походження, зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження, чорних металів, машин та обладнання.

Таблиця 2.10

Результати регресійного аналізу впливу часток основних товарів в експорті на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна (<i>GDP</i>)
Кількість спостережень	12
Постійна величина	22,441*** (2,075)
<i>Share_Fat_oil</i>	-1,312*** (0,238)
<i>Share_Metal</i>	-1,409** (0,433)
<i>Share_Machin</i>	-1,556*** (0,477)
R	0,898
R ²	0,807
F-критерій	F(3,8)=11,212

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Залежні змінні, які характеризують структурні зрушення в імпорті України за досліджуваний період, визначаються частками в імпорті таких

товарів, як: мінеральні продукти, машини та обладнання, транспортні засоби, продукція хімічної промисловості (табл. 2.11). Ці товари складають основу українського імпорту, частка кожного з цих товарів перевищує 10% у структурі імпорту товарів, що загалом дозволяє охарактеризувати основні потреби вітчизняної економіки в імпортній продукції.

Таблиця 2.11

Значення незалежних змінних, що характеризують зміну частки основних товарів в імпорті України у 2010-2021 рр., %

Рік	Мінеральні продукти <i>Share_Min_prod</i>	Машини та обладнання <i>Share_Machines</i>	Транспортні засоби <i>Share_Transport</i>	Продукція хімічної промисловості <i>Share_Prod_chemical</i>
2010	34,8	13,4	6,0	10,6
2011	36,4	15,5	7,5	9,7
2012	32,5	15,5	9,5	10,1
2013	29,1	16,2	7,7	11,0
2014	29,6	16,0	4,9	12,5
2015	31,2	10,3	4,6	13,4
2016	21,6	20,1	7,5	14,3
2017	25,2	20,0	8,4	13,2
2018	24,8	20,9	8,0	12,3
2019	21,4	21,9	10,1	12,3
2020	15,9	21,3	10,6	13,5
2021	20,5	19,5	10,4	13,4

Джерело: складено за [75; 76]

Для проведення регресійного аналізу для статистичних даних про частку основних товарів в загальних обсягах імпорту України (табл. 2.11) було розраховано натуральні логарифми. Побудова моделі лінійної регресії дозволила виявити істотний ($R=0,829$) обернений зв'язок між обсягами ВВП у фактичних цінах та зміною часток мінеральних продуктів і продукції хімічної промисловості в загальних обсягах імпорту товарів (табл. 2.12). Збільшення частки мінеральних продуктів в імпорті товарів на 1% обумовлює зниження обсягу ВВП на 0,92% за інших рівних умов. Вплив частки хімічної продукції в імпорті товарів на економічне зростання також є негативним: при зростанні незалежної змінної на 1% відбувається зниження обсягів ВВП на 2,493% за

інших рівних умов. Зміна обсягів ВВП України упродовж 2010-2021 рр. на 68,8% пояснюється зміною часток мінеральних продуктів та продукції хімічної промисловості в загальних обсягах імпорту. При цьому вплив зміни часток машин і обладнання та транспортних засобів на обсяги ВВП у фактичних цінах виявився статистично не значимим.

Таблиця 2.12

Результати регресійного аналізу впливу частки основних товарів в імпорті на рівень економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>Index_GDP</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	21,082*** (2,174)	4,820*** (0,206)
<i>Share_Min_prod</i>	-0,920** (0,285)	-
<i>Share_Prod_chemical</i>	-2,493*** (0,559)	-0,250** (0,083)
<i>Share_Machines</i>	-	0,143** (0,047)
R	0,829	0,775
R ²	0,688	0,600
F-критерій	F(2,9)=9,945	F(2,9)=6,776

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Залежність індексу фізичного обсягу ВВП від структурних змін в імпорті товарів України є обернено пропорційною до зміни частки продукції хімічної промисловості в імпорті товарів. Водночас, виявлено прямий вплив зміни частки машин та обладнання в імпорті товарів на індекс ВВП. Зв'язок між залежною та незалежними змінними є істотним, проте не міцним ($R=0,775$), а щільність взаємозв'язку є не високою, оскільки розрахункове значення критерія Фішера не істотно перевищує його табличне значення. Зміна індексу ВВП лише на 60% пояснюється зміною часток продукції хімічної промисловості та машин і обладнання в імпорті товарів. Вплив зміни часток мінеральних продуктів та транспортних засобів на зміну індексу ВВП виявився статистично не значущим.

Результати регресійного аналізу підтверджують неефективну структуру зовнішньої торгівлі України за період 2010-2021 р., оскільки позитивний вплив на економічне зростання у цей період забезпечували лише кілька чинників. Зокрема, вагомий позитивний вплив на економічне зростання України здійснювався завдяки зміні обсягів експорту продуктів рослинного походження, машин та обладнання, а також зміні обсягів імпорту транспортних засобів та продукції хімічної промисловості. Результати аналізу впливу структурних змін у зовнішній торгівлі на економічне зростання виявили позитивний вплив зміни частки машин та обладнання в імпорті товарів. Зміна часток усіх інших основних товарів в експорті та імпорті здійснювала негативний вплив на економічне зростання країни, або статистично значущий вплив не спостерігався.

Висновки до розділу

1. Динаміка зовнішньої торгівлі України упродовж 2008-2021 рр. характеризувалася істотним зниженням обсягів експорту та імпорту у кризові періоди, зумовлені в основному зовнішніми негативними чинниками (2009 р., 2015-2016 рр., 2020 р.). Темпи відновлення зовнішньої торгівлі були швидшими після криз, зумовлених фінансово-економічними причинами (2008 р. та 2020 р.), а відновлення після кризи внаслідок впливу політичних факторів та агресії Росії (2015-2016 рр.) було повільнішим.

2. Високі темпи відновлення обсягів зовнішньої торгівлі після кризи, зумовленої пандемією, були припинені внаслідок відкритого вторгнення російських військ в Україну. Економічний шок та низка зовнішніх загроз призвели до істотного скорочення обсягів експорту та імпорту України у січні-травні 2022 р. в основному внаслідок значного зменшення обсягів або повного припинення зовнішньої торгівлі в регіонах, території яких частково або повністю окуповані ворогом, а також в регіонах, де відбуваються активні бойові дії. Також за п'ять місяців 2022 р. не зважаючи на покращення кількісних умов торгівлі, відбулося погіршення цінових умов зовнішньої

торгівлі України, що характеризується повільнішим зростанням експортних цін порівняно з темпами збільшення ціни імпортованих товарів.

3. Зміна географічної структури експорту товарів України у 2008-2021 рр. характеризується зростанням частки країн Європи та скороченням частки країн СНД, що є позитивною тенденцією і свідчить про успішну просторову диверсифікацію експорту за рахунок виходу підприємств-експортерів на європейські ринки та відмову від співпраці з російськими підприємствами. Географічна структура імпорту товарів України за цей період також змінилася. Відбулося зростання частки країн Європи в імпорті товарів та зменшилася частка країн СНД, що свідчить про послаблення імпортової залежності, насамперед від постачальників з Росії.

4. Основою товарного експорту України упродовж 2008-2021 рр. були недорогі метали та вироби з них, продукти рослинного походження, мінеральні продукти, жири та олії тваринного або рослинного походження, машини та обладнання. При цьому, за досліджуваний період відбулося істотне зниження частки чорних металів, та зростання частки продуктів рослинного походження в експорті товарів, а частка транспортних засобів, машин та обладнання – зменшилася. Основними товарами, що переважали у структурі імпорту до України, упродовж досліджуваного періоду були мінеральні продукти, машини та обладнання, транспортні засоби, продукція хімічної промисловості. Характерною особливістю імпорту є істотне зниження частки мінеральних продуктів та зростання частки машин і обладнання в імпорті товарів у 2021 р. порівняно з 2008 р.

5. Для виявлення впливу структурних зрушень в зовнішній торгівлі України на економічне зростання за період 2010-2021 рр. було проведено регресійний аналіз. Результати дослідження підтвердили неефективну структуру зовнішньої торгівлі України. Упродовж 2010-2021 рр. спостерігався істотний позитивний вплив на економічне зростання України таких незалежних змінних: обсяги експорту продуктів рослинного походження, обсяги експорту машин та обладнання; обсяги імпорту транспортних засобів; обсяги імпорту

продукції хімічної промисловості. Результати аналіз впливу структурних змін у зовнішній торгівлі на економічне зростання виявили позитивний вплив зміни частки машин та обладнання в імпорті товарів. Зміна часток усіх інших основних товарів в експорті та імпорті негативно впливала на економічне зростання країни, або статистично значущий вплив не спостерігався.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Пріоритети повоєнного відновлення України як чинник структурних змін у зовнішній торгівлі

Зовнішня торгівля України не зважаючи на зростаючу динаміку обсягів експорту та імпорту упродовж 2010-2021 рр., характеризувалася неефективною товарною структурою, що обумовлене переважанням сировинної продукції в експорті та переважним імпортом продукції з високим рівнем доданої вартості. Крім зовнішніх чинників, якими обумовлені структурні характеристики зовнішньої торгівлі, вагомими факторами є внутрішні, негативний вплив яких чітко проявився з початком військової агресії Росії проти України у лютому 2022 р. Зокрема, істотне погіршення умов зовнішньої торгівлі України у січні-травні 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р., як було показано у підрозділі 2.2, зумовлене в основному проблемами структурного характеру в економіці України, що призвели до неможливості забезпечення роботи підприємств в умовах воєнного стану та здійснення ними збалансованих експортно-імпортних операцій.

Серед основних причин поглиблення структурних дисбалансів у зовнішній торгівлі Кіндзерський Ю. виділяє «передчасну деіндустріалізацію» економіки України, яка в умовах надмірної зовнішньої відкритості та конкурентної боротьби на світових ринках «практично унеможливила проведення успішних перетворень, зникли стимули для інвестицій у створення нових робочих місць у середньо- і високотехнологічних секторах промисловості, через надмірну експортну орієнтацію виробництва послабився зв'язок між попитом і доходами» [80, с. 107]. Тобто, в Україні поступово втрачався промисловий потенціал, практично не відбувалося оновлення та модернізації підприємств високотехнологічних галузей промисловості, внаслідок чого практично не виготовлялося вітчизняне обладнання для переробної промисловості, що й призвело до посилення залежності вітчизняної

економіки від сировинного експорту (внаслідок скорочення виробничих потужностей переробної промисловості) та залежності від технологічного імпорту (за відсутності власного виробництва сучасних машин та обладнання).

В умовах воєнного стану загострилася низка внутрішніх загроз, генерованих структурними та просторовими особливостями національної економіки, що, своєю чергою, негативно вплинуло й на здатність зовнішньоторговельного сектора забезпечувати стабільну діяльність (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Внутрішні загрози економічному розвитку України та їх вплив на зовнішню торгівлю в умовах воєнного стану

Загроза	Прояв	Наслідки для зовнішньої торгівлі
1. Структурно-просторова нерівномірність розміщення промислового потенціалу	Концентрація промислового виробництва у східних регіонах країни, в окремих великих містах	Непропорційно велике скорочення економічної активності і доходів бюджету країни у порівнянні з площею територій, де розміщені виробничі потужності і на яких відбуваються активні бойові дії
2. Низька диверсифікованість виробництва	Переважання у випуску вузького асортименту промислової і аграрної продукції проміжного споживання низького ступеня переробки	Різкі раптові економічні і бюджетні втрати через зупинку чи руйнацію виробничих потужностей з випуску продукції, які не вдалося компенсувати за рахунок активізації діяльності інших секторів економіки, зокрема сфери послуг
3. Критична залежність підприємств від імпорту комплектуючих, монопольна залежність від постачання паливно-енергетичних ресурсів з країни-агресора	Відсутність власного виробництва аналогічної продукції та проблеми з диверсифікацією джерел її постачання і оплатою за неї	Колапс економік і оборони країни, неможливість проведення сільськогосподарських робіт у повному обсязі, що призводить до скорочення обсягів експорту аграрної продукції
4. Нерозвиненість транспортно-логістичної інфраструктури	Прив'язка залізничної і автодорожньої інфраструктури до морських портів, які були вузловими хабами для зовнішньої торгівлі. Низька пропускна здатність залізничної та автодорожньої інфраструктури	В умовах блокади агресором морських портів України зовнішня торгівля здійснюється лише сухопутним шляхом, що призводить до неможливості експортерів вивезти продукцію у повному обсязі та істотного зниження експорту

Джерело: доповнено за [80, с. 107-108]

Загострення внутрішніх проблем, що накопичувалися в економіці України довгий час, технологічна відсталість підприємств та неможливість їх

швидкого відновлення після фізичного руйнування внаслідок ракетних обстрілів в умовах війни обумовили істотні економічні втрати у 2022 р. За оцінками експертів, внаслідок воєнних дій економіка України втратила майже 100 млрд. дол. США, а зниження ВВП за 2022 р. очікується на рівні 40-45% [81]. При цьому істотні економічні втрати супроводжуються втратою людського потенціалу (5,6 млн громадян виїхали за межі України) та зниженням рівня життя населення (40% людей працездатного віку повністю чи частково втратили роботу). Найбільші за обсягом матеріальні втрати внаслідок російської агресії обумовлені істотним руйнуванням об'єктів нерухомості та інфраструктури, підприємств добувної та переробної промисловості (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Розмір матеріальних втрат економіки України внаслідок війни з Росією

Джерело: [82]

Зважаючи на те, що активні бойові дії тривають, а фізичне руйнування підприємств та інфраструктури призводить до зростання обсягів недоотриманих доходів внаслідок неможливості забезпечення експорту українських товарів у належному обсязі через блокування російськими

військами морських портів України, скорочення інвестицій та зменшення обсягів промислового виробництва, втрати економіки набагато більші за оцінки експертів. Тому для забезпечення відновлення темпів економічного зростання України хоча б на передвоєнному рівні (у 2021 р. індекс фізичного обсягу ВВП становив 103,4%) потрібні будуть значні фінансові ресурси. Проте, успіх та швидкість реалізації програми відновлення економіки України після завершення війни визначаються не лише фінансовими можливостями, але й здатністю ефективно витратити кошти, надані міжнародними організаціями, урядами країн та крупними корпораціями, відповідно до умов та потреб економічного відновлення країни.

Крамар О., аналізуючи довоєнні проблеми економічного розвитку нашої країни та стан економіки під час війни, акцентує увагу на необхідності чіткого визначення «змісту та мети повоєнного відновлення України» [83]. При цьому вказується два кардинально різні напрями розвитку економіки після війни: (1) відбудова зруйнованих об'єктів промисловості, інфраструктури, комунального господарства і повернення їх до передвоєнного стану; (2) реконструкція та модернізація економіки, включаючи й структурні трансформації, які забезпечать стійке економічне зростання на рівні необхідному для захисту національних інтересів та забезпечення обороноздатності країни.

Водночас, закордонні партнери умовно розподіляють надання фінансової підтримки Україні на три етапи, першим з яких є теперішня допомога нашій країні під час війни. На другому етапі, насамперед, передбачається фінансова допомога на відбудову знищених агресором об'єктів критичної інфраструктури, житла, закладів освіти та охорони здоров'я. Третій етап розпочнеться лише після повного відновлення зруйнованих об'єктів та логістики в Україні, що повинно створити сприятливі умови для інвесторів та надання інституційної допомоги для реалізації реформ, які стануть основою для економічного зростання в довгостроковій перспективі.

У зв'язку з цим, ще в умовах війни розпочато обговорення основних напрямів та завдань повоєнного відновлення економіки України. Як приклади

успішного досвіду реалізації програм відбудови зруйнованих війною економік наводяться країни Західної Європи, де після Другої світової війни реалізовувався план Маршалла, Корея, Хорватія та Грузія. Виходячи з досвіду цих країн, серед основних факторів успішного економічного розвитку після війни виділяють економічні реформи, фінансові ресурси, відновлення роботи приватного сектору економіки на засадах ринкової конкуренції, тому визначимо відповідні пріоритети повоєнного відновлення економіки України (рис. 3.2).

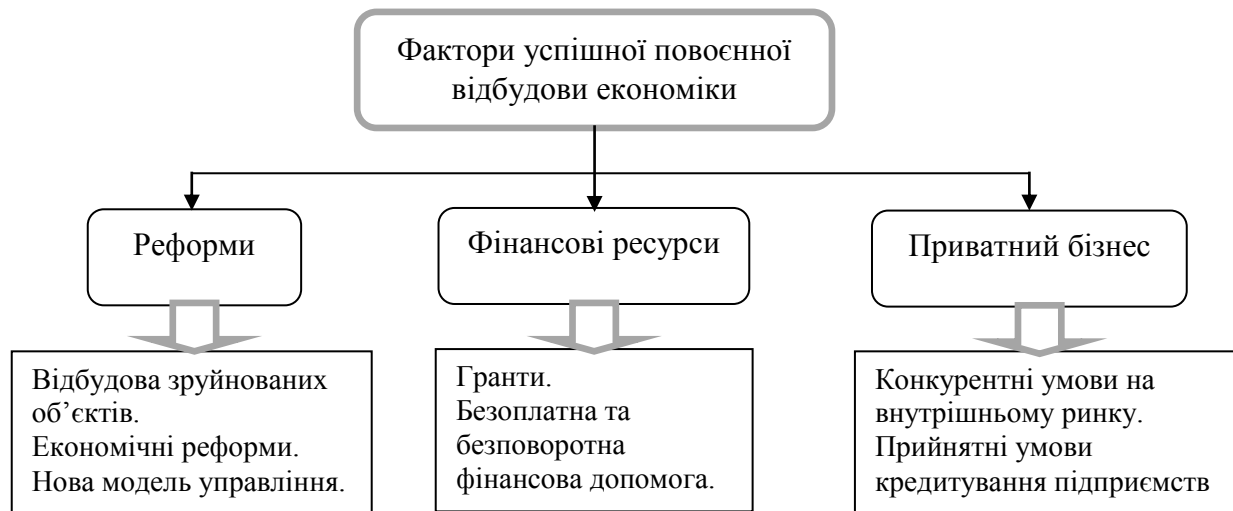

Рис. 3.2. Пріоритети повоєнної відбудови економіки України

Джерело: побудовано на основі [84]

Отже, враховуючи складні проблеми довоєнного розвитку України, післявоєнна відбудова повинна поєднувати достатність фінансових ресурсів, які країни-партнери надаватимуть на умовах грантового фінансування, швидкі та ефективні реформи економіки, державний менеджмент високого рівня та нової якості, конкурентні умови на ринку та відновлення приватного бізнесу. Надання фінансової допомоги на умовах грантів передбачає чіткий контроль за їх витрачанням, а тому ці кошти будуть виділятися під конкретні проекти.

У липні 2022 р. у швейцарському місті Лугано відбулася конференція, присвячена повоєнному відновленню економіки України, яка стала продовженням чотирьох попередніх конференцій з проблем реформування української економіки. На цій конференції українська делегація представила

План відновлення України, відповідно до якого візія нашої країни окреслена як «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій» [85]. Згідно Плану відновлення України очікується пришвидшення стійкого економічного зростання (на рівні 7% щороку) і досягнення до 2032 року таких цілей: «обсяг накопичених інвестицій перевищуватиме 750 млрд. дол. США, обсяг викидів CO₂ скоротиться на 65% порівняно з 1990 р., економіка країни займе місце серед перших 25 країн в рейтингах за Індексом економічної складності та за Індексом розвитку людського капіталу» [Там же].

Для реалізації зазначеного плану розроблено і представлено відповідні національні програми, які охоплюють загалом 850 проектів на суму близько 750 млрд дол. США (табл. 3.2). Термін реалізації Плану відновлення України передбачений до 2032 року. При цьому передбачено поділ цього періоду на три етапи із зазначенням пріоритетних національних програм на кожному з них. Перший етап («Терміновий») реалізується до кінця 2022 р. і охоплює Національні програми, що потребують термінового фінансування (у розмірі 60-65 млрд дол. США [86]) для їх якнайшвидшого практичного втілення: оборона і безпека, забезпечення конкурентного доступу до капіталу, макрофінансова стабільність.

Другий етап («Відбудова») запланований на 2023-2025 рр. і передбачає залучення фінансових ресурсів на суму понад 300 млрд. дол. США, які призначатимуться для фінансування Національних програм за такими напрямками, як: «безпека і оборона; енергетична безпека і перехід до «зеленої енергетики»; забезпечення конкурентного доступу до капіталу; макрофінансова стабільність; розвиток секторів економіки з високою доданою вартістю; логістика та сполучення; модернізація регіонів та житлового будівництва» [86].

На третьому етапі («Модернізація») упродовж 2026-2032 рр. необхідно залучити більше 400 млрд. дол. США [86] для реалізації Національних програм, спрямованих, насамперед, на зміцнення енергетичної безпеки та забезпечення розвитку зеленої енергетики, розвиток секторів економіки з високою доданою вартістю, розбудову логістичних мереж та транспортних сполучень,

модернізацію регіонів та житлового будівництва, створення сучасної соціальної інфраструктури.

Таблиця 3.2

Національні програми, спрямовані на реалізацію Плану відновлення України

№	Мета національної програми	Потреба у фінансуванні, млрд. дол. США
1	Зміцнення інституційної спроможності	1,0
2	«Цифрова» держава	1,0
3	Зміцнення безпеки та оборони	50,0
4	Інтеграція до ЄС	1,0
5	Відновлення чистого та захищеного середовища	20,0
6	Енергетична незалежність та зелений курс	130,0
7	Покращення бізнес-середовища	5,0
8	Забезпечення конкурентного доступу до капіталу	75,0
9	Забезпечення макрофінансової стабільності	60,0 – 80,0
10	Розвиток секторів економіки з доданою вартістю	50,0
11	Розширення та інтеграція логістики з ЄС	120 – 160
12	Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів	150 - 250
13	Відновлення та модернізація соціальної інфраструктури	35,0
14	Розвиток системи освіти	5,0
15	Модернізація системи охорони здоров'я	5,0
16	Розвиток культури та спорту	20,0
17	Забезпечення ефективної соціальної політики	7,0

Джерело: складено за [85]

Як видно з таблиці 3.2, всі Національні програми є надзвичайно важливими для відбудови економіки у повоєнний період, особливо ті програми, які спрямовані на захист та відновлення національної безпеки, а також створення інституційного середовища для економічної діяльності. Водночас, серед Національних програм варто виділити такі, реалізація яких безпосередньо вплине на покращення показників зовнішньої торгівлі, зокрема її структурних характеристик.

Насамперед, це Національна програма інтеграції до ЄС, яка зокрема передбачає полегшення доступу українських товаровиробників до ринків семи найбільших країн-членів ЄС і за якою вже профінансовано частину заходів. Починаючи з 4 червня 2022 р. почали діяти норми, затверджені «Регламентом Європейського Парламенту та Ради (№ 2022/870) «Про тимчасові заходи з лібералізації торгівлі ЄС з Україною», які передбачають відміну терміном на 1

рік тарифів в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Відповідно, умови торгівлі українських експортерів з країнами-членами ЄС покращилися за рахунок призупинення: «дії мит на промислову продукцію, застосування системи вхідних цін для фруктів та овочів; усіх тарифних квот для сільськогосподарської продукції; антидемпінгових мит на імпорт товарів походженням з України; застосування глобальних захисних заходів щодо українських товарів» [87].

Зазначені заходи сприятимуть збільшенню експорту сировинної продукції, насамперед сільськогосподарської, оскільки відміна квот є особливо важливою для експортерів тих аграрних товарів, квоти по яких використовувалися повністю та відносно швидко. Так, за 2021 рік Україна повністю використала всі квоти на безмитні поставки до країн ЄС меду, яблучного та виноградного соку, ячмінної крупи та борошна, а також консервованих томатів, обробленого крохмалю, обробленого продукту із зерна, яєць та м'яса птиці [88].

За даними Державної служби статистики, в загальних обсягах українського товарного експорту до країн ЄС найбільшою була частка саме продукції агропромислового комплексу – 28,6%, яка складалася з живих тварин та продуктів тваринного походження (1,5%), продуктів рослинного походження (14,3%), жирів та олій тваринного та рослинного походження (8,8%) та готових харчових продуктів (4%). Обсяги експорту за цими товарними групами характеризувалися зростаючою тенденцією у 2021 р. порівняно з 2020 р., а відповідні темпи зростання становили 130,9%, 122,3%, 135,3% та 113,3% [74]. Тому можна очікувати подальшого збільшення обсягів експорту зазначених товарів.

Скасування мит на експорт промислової продукції з України до країн ЄС також є важливим рішенням, що спрямоване на збільшення обсягів експорту продукції хімічної промисловості, полімерних матеріалів та пластмас, текстильних матеріалів та текстильних виробів, чорних металів, машин та обладнання. У 2021 р. у експорті товарів з України до країн-членів ЄС

переважали чорні метали (20,3% загального обсягу експорту товарів) і машини та обладнання (11,9%), при цьому темпи зростання експорту порівняно з 2020 р. становили відповідно 226,8% та 119,8%. Враховуючи обсяги фізичного знищення російськими агресорами значної частини промислового потенціалу України, насамперед підприємств металургійної промисловості, розташованих на сході країни, істотного зростання обсягів експорту чорних металів очікувати не варто. Не вдасться істотно наростити експорт машин та обладнання, зокрема електричних машин, які відносяться до високотехнологічних товарів, оскільки попри скасування мит попит в країнах ЄС на цю продукцію (за існуючого її технічного рівня) істотно не збільшиться.

З огляду на це, важливим напрямом реалізації Плану відновлення України вважаємо реалізацію проектів в межах Національної програми, спрямованої на розвиток секторів економіки, які виготовляють продукцію з високою доданою вартістю. До таких проектів в Плані відновлення України відносяться, зокрема, ті, що передбачають розвиток підприємств машинобудування та відновлення агропромислових підприємств на основі залучення фінансування у розмірі 50 млрд. дол. США до кінця 2032 р. [85].

При цьому варто звернути увагу, що фінансові ресурси планується залучати переважно від іноземних інвесторів, які з огляду на зростання ризиків економічної діяльності почнуть вкладати свої кошти в українські підприємства лише після стабілізації політичної та економічної ситуації в Україні. Натомість фінансування цих проектів за грантові кошти не передбачається, у той час, як відновлення зруйнованого житла та інфраструктури, розвиток інфраструктури як частини ЄС планується здійснювати за гранти, надані країнами-партнерами.

Отже, у короткостроковому періоді (до 2025 р.) можемо очікувати позитивні ефекти від реалізації проектів з активізації процесу інтеграції України до ЄС та частково – від налагодження логістичних маршрутів доставки експортних товарів до країн ЄС. Відповідно, очікується збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції та промислової продукції з невисоким рівнем переробки сировини. Водночас, істотного збільшення

експорту високотехнологічних товарів варто очікувати лише у довгостроковому періоді за умови інтенсивної структурної перебудови економіки України.

3.2. Структурні трансформації економіки в процесі повоєнної відбудови країни та їх вплив на зовнішню торгівлю

Серед основних негативних чинників, що обумовлюють нераціональну структуру та низьку ефективність експорту України, є технологічна відсталість вітчизняних підприємств переробних галузей промисловості, особливо тих, які відносяться до високотехнологічних. Тому повоєнне відновлення економіки України поряд з відбудовою об'єктів інфраструктури та житлово-комунального господарства повинна відбуватися докорінна перебудова або розбудова промислового комплексу з урахуванням викликів Четвертої промислової революції, в результаті якої відбуваються швидкі структурні зміни на користь високотехнологічних галузей в економіках провідних країн світу.

Такі зміни активно відбуваються й у країнах ЄС, з якими співпраця нашої країни значно активізувалася в умовах воєнного стану, а наданий Україні статус країни-кандидата на вступ до ЄС відкриває нові можливості залучення коштів структурних фондів ЄС. Як було зазначено у підрозділі 3.1, країни ЄС стали основним торговельним партнером України. В результаті підписання Угоди про асоціацію України з ЄС та тимчасового скасування тарифних обмежень з червня 2022 р. українські виробники отримали кращі умови доступу до ринків європейських країн. Водночас, це не означає автоматичного зростання обсягів експорту з України до ЄС промислових товарів, оскільки експорт може обмежуватися попитом на ці товари.

Відповідно в рамках Плану відновлення України необхідно передбачати проекти не з відбудови промислових підприємств, які були зруйновані обстрілами, а будівництво нових сучасних підприємств, які виготовляють продукцію з високим рівнем доданої вартості. Більшість промислових підприємств, які зазнали руйнувань, були збудовані в часи СРСР, вони

переважно належали до галузей промисловості III технологічного укладу та виготовляли низькотехнологічну продукцію, частина якої експортувалася до країн СНД.

В результаті утворилася така ситуація, що промислові підприємства використовують застарілі технології, але при цьому є експортоорієнтовані, мають стабільні обсяги збуту продукції за кордон, що давало валютну виручку. При цьому модернізація і технологічне оновлення підприємств не проводилися, внаслідок чого після втрати російського ринку у 2014-2016 рр. багато з цих підприємств не змогли знайти нові ринки збуту або збільшити поставки товарів в європейські країни. Отже, в умовах повної втрати російського та білоруського ринків «зникає сенс відбудовувати зруйновані заводи, які працювали на них», а після війни «потреби української економіки будуть зовсім інші, ніж у радянські часи» [89].

Зважаючи на те, що навіть після закінчення війни загроза агресії з боку Росії буде постійною, Україні необхідно розбудовувати підприємства військово-промислового комплексу, впроваджувати закордонні новітні технології та розробляти власні на основі багаторічного досвіду використання різних видів озброєння під час воєнних дій. Важливим напрямом розвитку військово-промислового комплексу експерти вважають «трансфер військових технологій та розміщення на території України виробництв, які будуть поповнювати парк військової техніки європейських країн відповідно до стандартів НАТО» [89].

Докорінні зміни у структурі промисловості потребуватимуть значних фінансових ресурсів, відповідно, їх недостатня кількість сповільнить темпи оновлення промислового комплексу. Згідно планового розподілу фінансових ресурсів між Національними програмами, які складають План відновлення України, із загальної суми (750 млрд. дол. США) кошти, необхідні для фінансування розвитку секторів економіки з високою доданою вартістю, заплановані в обсязі 50 млрд. дол. США (або лише 6,7% від загального обсягу) за кошти інвесторів. Переробна промисловість є основою розвитку економіки у

післявоєнний час, оскільки її підприємства виготовляють продукцію, необхідну для будівництва, технічного оснащення інших підприємств, забезпечення обороноздатності країни. Тому уряд повинен більше уваги приділяти фінансуванню проектів в сфері промисловості та передбачати фінансування не лише за рахунок інвестицій, а й залучати грантодавців до співпраці.

Наприклад, одним з основних напрямів реалізації «плану Маршалла» у повоєнній Європі «була економічна реконструкція виробничого сектора», відповідно до якої «фінансувалося 143 програми постачання промислового обладнання до європейських країн» [90]. У повоєнній Європі реалізовувалася Інвестиційна програма, яка «передбачала закупівлю машин і обладнання для залізорудних і сталеливарних підприємств, вугільних шахт, нафтопереробних підприємств, електростанцій, сільського господарства» [Там само], які на той час були основними галузями, що забезпечували економічне зростання. Натомість, при відбудові Балканських країн наприкінці минулого століття міжнародні організації та інвестори «неохоче надавали пайове чи кредитне фінансування для закупівлі промислового обладнання і фокусувалися на дрібних кредитах для поповнення обігових коштів підприємств» [Там само]. Як наслідок, робота більшості промислових підприємств в цих країнах не відновилася у процесі повоєнної перебудови.

Віце-прем'єр міністр з економіки Свиріденко Ю. серед основних інструментів реалізації Плану відбудови України визначила партнерство з країнами ЄС, зокрема в сфері передачі технологій та створення конкурентних умов доступу до капіталу [91]. Як було показано у підрозділі 2.2, країни ЄС стали ключовим торговельним партнером України ще за декілька років до російського вторгнення. Крім цього, від інвесторів з європейських країн та країн, що є членами НАТО, в Україну надійшло майже 80% від загального обсягу накопичених в економіці прямих іноземних інвестицій.

Згідно Плану відновлення України, важливим аспектом забезпечення збалансованого зовнішньоторговельного обороту у післявоєнний час має стати експорт продукції з високим ступенем перероблення сировини. Свиріденко Ю.

наголошує на доцільності нарощення експорту тих товарів, «за якими Україна вже має конкурентну перевагу на світових ринках – продовольство та металургію» [91]. При цьому наголошується на важливості експорту не сировини (зернових культур, олійних рослин), а переробленої продукції (борошна, олії). Це зумовлене необхідністю підвищення ефективності експортних операцій за рахунок зменшення обсягів сировини, транспортування якої відбувається у більших обсягах порівняно з напівфабрикатами або готовою продукцією, та потребує значних транспортних витрат. Тобто експорт аграрної продукції з високим ступенем переробки буде дорожчим, а обсяг (вага) меншим.

Основою продовольчого експорту України є зернові культури (кукурудза і пшениця). В умовах воєнного стану та блокади морських портів експорт цієї продукції ускладнений, оскільки експорт великого обсягу зерна складно забезпечити сухопутними шляхами через відсутність відповідної логістики та достатньої кількості перевізників. Тому, виходячи з позитивного досвіду збільшення переробки насіння соняшника на олію та нарощення її експорту (ця продукція має вищу додану вартість), в Україні планується налагодити «переробку кукурудзи на біоетанол, спирт, крохмаль», «використовувати кукурудзу як корм для отримання м'яса птиці, свинини, яловичини та яєць», а також збільшити виробництво «з кукурудзи та пшениці нішевих високомаржинальних товарів – спеціалізованих білків, що використовуються у косметичній, фармацевтичній галузях та харчовій промисловості» [91].

Водночас, змінити кардинально структуру експорту сільськогосподарської продукції на користь продовольчих товарів з вищим ступенем переробки складно з огляду на те, що світовий ринок зерна набагато більший, порівняно з ринком готової продукції, виробленої з зерна (наприклад, борошна). Цим зокрема визначається й місце українських експортерів на цих ринках. Зокрема, у 2021 р. експорт зернових культур з України становив 12343,8 млн. дол. США (18,1% від загального експорту товарів), обсяг експорту продукції борошномельно-круп'яної промисловості – був у 83 рази менший і

становив 148,3 млн. дол. США (0,2% від загального обсягу експорту товарів). Тому істотно збільшити ефективність експорту продукції рослинного походження за рахунок переробки значної частини зерна не видається можливим.

Фахівці пов'язують перспективи нарощення експорту аграрної продукції з вищою доданою вартістю з «розширенням виробництва тваринницької продукції та її переробки харчовою промисловістю» [83]. При цьому головною умовою істотного збільшення експорту харчової продукції визначається географічне розширення торгівлі за рахунок виходу на «закриті під різними приводами ринки Китаю, Індії та інших великих споживачів в Азії» [Там же].

Як було розглянуто у підрозділі 2.2, одним з основних експортних товарів України є недорогоцінні метали та вироби з них, переважно чорні метали, які вважаються сировинною продукцією з низьким рівнем доданої вартості. Також Україна експортує залізну руду, частка якої в загальних обсягах експорту товарів у 2021 р. становила близько 10%. Аналізуючи цю ситуацію, Ю. Свириденко визначає одним з головних напрямів відновлення економіки України зменшення обсягів експорту руди та збільшення її переробки вітчизняними підприємствами на метал, з якого виробляти готову продукцію. Основним аргументом на користь такої «економії на масштабі» є цінові умови торгівлі: «тонна руди коштує 100-150 доларів, тонна металу – 500-1000 доларів, а готовий металевий виріб – 1,5-2 тисяч доларів. Якщо ж ми з цих металевих виробів виготовляємо енергетичні машини, то ціна доходить до 15-20 тисяч доларів за тонну» [91].

Проте, успіх реалізації цього напрямку буде залежати від державної політики щодо підтримки вітчизняних підприємств та захисту внутрішнього ринку від азійських компаній, що постачають готові металеві вироби в Україну. Це обумовлене тим, що під час війни знищено основні підприємства, які виробляли металургійну продукцію, що призвело до істотного зниження експортного потенціалу металургійної галузі внаслідок неспроможності виготовляти весь асортимент продукції. При цьому, як зазначає Крамар О., «...

імпорт металопродукції із високою доданою вартістю уже зараз становить значну частку від внутрішнього споживання, а у зв'язку із відновленням та розбудовою української інфраструктури після завершення бойових дій цей імпорт може різко зрости» [83]. Тому, щоб запобігти такій ситуації та створити сприятливі умови для «еволюції української металургії та металообробки (від виробництва напівфабрикатів до продукування готової продукції із високою доданою вартістю), потрібні цілеспрямовані зусилля держави, спрямовані на обмеження доступу азійських конкурентів» [Там само].

Отже, згідно Плану відновлення України ключовими секторами економіки, відновлення і розвиток яких сприятиме підвищенню ефективності зовнішньої торгівлі, визначено агропромисловий комплекс, металургійну промисловість та машинобудування. Для оцінки можливих результатів збільшення виробництва та експорту продукції цих галузей нами проведено регресійний аналіз впливу випущеної (реалізованої) продукції промисловості цих галузей на обсяги експорту.

Насамперед, у якості залежної змінної було використано загальний обсяг експорту України у 2010-2021 рр. Незалежні змінні описувалися статистичними даними про обсяги реалізованої продукції: харчової промисловості, як результат перероблення аграрної продукції (*Food_prod*), металургії (*Metals*); електричного устаткування (*El_mashin*). У результаті регресійного аналізу не виявлено статистично значущого зв'язку між залежною та незалежними змінними. Натомість при дослідженні впливу обсягів реалізованої продукції зазначених галузей промисловості на обсяги експорту відповідної продукції виявлено наступні взаємозв'язки.

Насамперед, упродовж 2010-2021 рр. міцний ($R=0,977$) безпосередній вплив на обсяги експорту недорогоцінних металів та виробів з них здійснювало виробництво продукції металургії, що підтверджує тезу про експортоорієнтованість цієї галузі. Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,955$) свідчить про те, що експорт недорогоцінних металів та виробів з них на 95,5% залежить від вітчизняного виробництва продукції металургії. Високе значення критерію

Фішера ($F(1,10)=213,7$) підтверджує щільність зв'язку між залежною та незалежною змінними. На основі результатів регресійного аналізу нами побудовано модель лінійної залежності експорту недорогочінних металів та виробів з них від обсягів реалізації продукції металургії:

$$Export_metal = - 1,022 + 1,065 Metal. \quad (3.1)$$

Внаслідок захоплення та руйнування російськими військами значної частини виробничих потужностей металургійної промисловості України, за період січень-травень 2022 р. відбулося істотне зменшення обсягів виробленої продукції: «металургійні підприємства скоротили виробництво загального прокату металу на 52,7% порівняно з аналогічним періодом минулого року – до 3,789 млн. тонн. Виплавка сталі знизилася на 52,8% – до 4,244 млн. тонн, чавуну – на 53,3%, до 4,154 млн. тонн» [92].

Обсяги реалізованої продукції металургії у 2021 р. становили 21043,5 млн. дол., тому за умови збереження тенденції до скорочення виробництва на 50% до кінця року, за 2022 р. буде вироблено продукції приблизно на 10521,7 млн. дол. На основі розробленої нами моделі (рівняння 3.1) ми визначили прогнозні обсяги експорту продукції металургії у 2022 р., який становитиме 11205 млн. дол. США, що на 30% менше, порівняно з 2021 р.

Також в результаті регресійного аналізу виявлено істотну пряму залежність ($R=0,786$) обсягу експорту електричних машин (*Export_El_Mashin*) від обсягу внутрішнього виробництва електричного устаткування (*El_mashin*) упродовж 2010-2021 рр. Значення коефіцієнта детермінації свідчить про те, що експорт електричних машин на 61,9% залежить від вітчизняного виробництва електричного устаткування, а на 37,9% - від інших факторів. Модель лінійної залежності експорту електричних машин від обсягу внутрішнього виробництва електричного устаткування описується рівнянням:

$$Export_El_Mashin = 4,977 + 0,394 El_mashin. \quad (3.2)$$

За відсутності даних про динаміку виробництва електричного устаткування в Україні, для прогнозування можливих обсягів реалізованої продукції цієї галузі промисловості використаємо інформацію про загальний

індекс промислової продукції, який станом на січень 2022 р. становив 87% [93]. Припускаючи погіршення діяльності машинобудівних підприємств в умовах воєнного стану, можемо очікувати зменшення обсягу випущеної продукції цими підприємствами на 30% - до 1043,8 млн. дол. США. Відповідно, згідно рівняння (3.2) обсяги експорту електричних машин у 2022 р. можуть скоротитися до 416,2 млн. дол. США, тобто більше, ніж удвічі порівняно з 2021 р.

Результати регресійного аналізу не підтвердили взаємозв'язку між обсягами експорту готової харчової продукції з України та внутрішнім виробництвом продукції харчової промисловості. Це можемо пояснити тим, що експорт цієї групи товарів переважно складається з напівфабрикатів та відходів харчової промисловості, а статистичні спостереження за обсягами виробленої та реалізованої продукції харчової промисловості здійснюються відповідно до видів готових продуктів харчування. Відповідно, через низьку частку готових продуктів харчування в експорті залежність експорту готової харчової продукції від обсягів реалізованої продукції харчової промисловості виявилася статистично не значущою.

Таким чином, нами виявлено позитивну залежність обсягів експорту недорогоцінних металів та обсягів експорту електричних машин від обсягів внутрішнього виробництва відповідної продукції. Це підтверджує правильність визначення металургійної промисловості та машинобудування основними галузями для повоєнного відновлення України. Модернізація та технологічне оновлення підприємств цих галузей та збільшення обсягу продукції з вищим рівнем доданої вартості дозволить збільшити експорт металевих виробів та електричних машин, зокрема в країни ЄС.

Висновки до розділу

1. Внаслідок агресії Росії та фізичного знищення промислового потенціалу, інфраструктури та людських ресурсів економіка України зазнає істотних втрат, що відображається й у зниженні обсягів зовнішньої торгівлі,

насамперед через скорочення експорту. З метою швидшої відбудови економіки після завершення війни урядом розроблено План відновлення України, який передбачає три етапи його реалізації (2022 р., 2023-2025 рр., 2026-2032 рр.) із відповідним залученням грантових ресурсів та іноземних інвестицій. Серед основних напрямів, які безпосередньо пов'язані із відновленням та збільшенням обсягів експорту України, ключовими є Національні програми з інтеграції до ЄС та розвиток секторів економіки, що виготовляють продукцію з високою доданою вартістю. Проте, фінансування цих програм заплановане у розмірі 51 млрд дол. за кошти переважно іноземних інвесторів, що на нашу думку є недостатнім для швидкого та ефективного відновлення економіки та експорту.

2. Ключовим принципом повоєнного відновлення економіки України визначено розвиток переробної промисловості та нарощення обсягів експорту продукції з високим рівнем доданої вартості. Зокрема йдеться про зменшення експорту чорних металів при одночасному збільшенні експорту готових металевих виробів та електричних машин, а також скорочення частки сировинних товарів в експорті аграрної продукції та заміна їх готовими продуктами харчування. В умовах війни промисловий та аграрний потенціал України зазнав істотного зменшення, а тому виконання завдань уряду можливе лише за ефективною державною підтримки цих галузей та захисту вітчизняних виробників від іноземних конкурентів.

3. Регресійний аналіз не підтвердив статистично значимого зв'язку між загальними обсягами експорту України та обсягами реалізованої продукції металургії, електричного устаткування та готових харчових продуктів, що дозволяє припустити про нелінійність такої залежності. Водночас, в результаті регресійного аналізу виявлено безпосередній вплив на обсяги експорту недорогоцінних металів та виробів з них зміни обсягів виробництва продукції металургії. За нашими розрахунками також виявлено позитивний вплив збільшення обсягів виробництва електричного устаткування на обсяги експорту електричних машин з України. Результати регресійного аналізу не підтвердили

взаємозв'язку між обсягами експорту готової харчової продукції з України та внутрішнім виробництвом продукції харчової промисловості. Отже, металургійна промисловість та машинобудування є основними галузями для повоєнного відновлення України.

ВИСНОВКИ

1. Зовнішня торгівля є одним з важливих чинників економічного зростання країни, оскільки забезпечує ефект масштабу для підприємств-експортерів завдяки збільшенню обсягів збуту товарів за рахунок їх продажу за кордон. При цьому, для забезпечення позитивного впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання необхідним є дотримання балансу зовнішньоторговельного обороту з переважанням експорту над імпортом. Зокрема, актуальним завданням є дослідження структурних змін у зовнішній торгівлі та виявлення впливу експорту та імпорту у розрізі товарних груп на економічне зростання країни.

2. Структура зовнішньої торгівлі визначається станом розвитку та рівнем міжнародної конкурентоспроможності ключових галузей промисловості, що, своєю чергою, дозволяє виділяти сировинний та технологічний експорт, а також експорт товарів з високим ступенем переробки. Сировинно орієнтований експорт свідчить про слабкі позиції національної економіки у міжнародному поділі праці та низький рівень ефективності експортної діяльності підприємств. Водночас, сировинний експорт розглядається як основа економічного зростання країни за умови переходу до капіталомісткого та наукомісткого виробництва товарів на основі інвестування виручки від експорту сировини у розвиток галузей, що виготовляють продукцію високим рівнем доданої вартості.

3. Дослідження впливу структури зовнішньої торгівлі на економічне зростання України доцільно здійснювати за допомогою регресійно-кореляційного аналізу, який дозволяє побудувати наступні моделі залежності зміни показників ВВП від зміни: обсягу експорту та імпорту основних товарів; частки основних товарів в експорті та імпорті. Для визначення зв'язків між залежною та незалежною змінними застосовувалася лінійна регресія за показниками ВВП, експорту та імпорту за період 2010-2021 рр. Моделювання проводилося з використанням комп'ютерної програми «Statistica 7.0».

4. Динаміка зовнішньої торгівлі України упродовж 2008-2021 рр. є хвилеподібною, з чітко вираженим зменшенням обсягів експорту та імпорту у кризові періоди. При цьому, темпи відновлення зовнішньої торгівлі були швидшими після криз, зумовлених фінансово-економічними причинами, а відновлення після кризи внаслідок впливу політичних факторів та агресії Росії було повільнішим. Відповідно, можемо припустити, що після закінчення агресії Росії зовнішня торгівля буде відновлюватися повільно, а для її пришвидшення необхідні спеціальні державні програми щодо відновлення експортоорієнтованих галузей економіки.

5. Географічна структура зовнішньої торгівлі упродовж 2008-2021 рр. істотно змінилася. В експорті та імпорті товарів України стали переважати країни Європи, що свідчить про переорієнтацію підприємств на співпрацю з контрагентами країн-членів ЄС, та завершення виходу з російського ринку. Зміна географічної структури зовнішньої торгівлі України супроводжувалося й змінами у товарній структурі. Упродовж досліджуваного періоду відбулося зниження частки чорних металів та зростання частки продуктів рослинного походження в експорті товарів, а частка транспортних засобів, машин та обладнання – зменшилася. Характерною особливістю імпорту є зменшення частки мінеральних продуктів та зростання частки машин і обладнання в імпорті товарів.

6. Результати регресійного аналізу впливу товарної структури експорту на економічне зростання України виявили істотний позитивний вплив на ВВП таких незалежних змінних, як: обсяги експорту продуктів рослинного походження, обсяги експорту машин та обладнання; обсяги імпорту транспортних засобів; обсяги імпорту продукції хімічної промисловості. Результати аналізу виявили позитивний вплив на ВВП зміни частки машин та обладнання в імпорті товарів.

7. План відновлення України включає низку Національних програм, які передбачають реалізацію проектів за ключовими напрямками відбудови економічного потенціалу. Основою відновлення та нарощення обсягів експорту

України у повоєнний час має стати розвиток експортоорієнтованих галузей економіки та збільшення частки продукції з високою доданою вартістю. Перспективними напрямками визначено зменшення експорту чорних металів при одночасному збільшенні експорту готових металевих виробів та електричних машин, а також скорочення частки сировинних товарів в експорті аграрної продукції та заміна їх готовими продуктами харчування.

8. В результаті проведеного дослідження нами виявлено безпосередній вплив на обсяги експорту недорогоцінних металів та виробів з них зміни обсягів виробництва продукції металургії, а також виявлено позитивний вплив збільшення обсягів виробництва електричного устаткування на обсяги експорту електричних машин. Вплив внутрішнього виробництва продукції харчової промисловості на експорт готової харчової продукції з України виявився статистично не значущим. Це підтвердило важливість металургійної промисловості та машинобудування для повоєнного відновлення економіки України, зокрема підвищення ефективності експорту та покращення зовнішньоторговельного балансу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Semančíková, J. Trade, trade openness and macroeconomic performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2016. №220. pp. 407-416.
2. Karras, G. (2003). Trade openness and economic growth can we estimate the precise effect? *Applied Econometrics and International Development*. 2003. №3(1).
3. Bajwa, S., Siddiqi, M. W. Trade openness and its effects on economic growth in selected South Asian countries: a panel data study. *World Academy of Science, Engineering and Technology*. 2011. №50(2). pp. 1073-1078.
4. Zeren, F., Ari, A. Trade openness and economic growth: A panel causality test. *International journal of business and social science*. 2013. №4(9).
5. Dritsakis, N., Stamatiou, P. Trade openness and economic growth: A panel cointegration and causality analysis for the Newest EU countries. *Romanian Economic Journal*. 2016. №18(59), pp. 45-60.
6. Awokuse, T. O. Trade openness and economic growth: is growth export-led or import-led? *Applied economics*. 2008. №40(2), pp. 161-173.
7. Dowrick, S., Golley, J. Trade openness and growth: who benefits? *Oxford review of economic policy*. 2004. №20(1), pp. 38-56.
8. Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., Petkovski, M. Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South-East European countries. *Procedia Economics and Finance*. 2015. №19. pp.17-26.
9. Keho, Y. The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. – *Cogent Economics & Finance*. 2017. №5(1). p.13-32.
10. Gries, T., Redlin, M. Trade openness and economic growth: a panel causality analysis. In: *International conferences of RCIE, KIET, and APEA*. 2012. March, pp. 16-18.
11. Hye, Q. M. A., Lau, W. Y. Trade openness and economic growth: empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*. 2015. №16(1). pp. 188-205.

12. Hye, Q. M. A., Wizarat, S., Lau, W. Y. The impact of trade openness on economic growth in China: An empirical analysis. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*. 2016. №3(3). pp. 27-37.
13. Mazumdar J. Do Static Gains from Trade Lead to Medium-Run Growth? *Political Economics*. 1996. №104(6). Pp.1328–1337.
14. Chui M., Levine P., Mansoob Murshed S., Pearlman J. North-South models of growth and trade. *Economic Surveys*. 2002. №16(2). Pp. 123–165.
15. Matsuyama K. Agricultural productivity, comparative advantage and economic growth. 1992. *Economic Theory*. №58. Pp. 317–334.
16. Young A. Learning by doing and the dynamic effects of international trade. *Quarterly Journal of Economics*. 1991. №106(2). Pp. 369–405.
17. Dollar D. Outward-oriented developing economies really do grow more rapidly: evidence from 95 LDCs, 1976–1985. *Economic Development and Cultural Change*. 1992. №40(3). Pp. 523–544.
18. Frankel J. A, Romer D. H. Does Trade Cause Growth? *American Economic Review*. 1999. №89(3). Pp. 379–399.
19. Rodríguez F., Rodrik D. Trade policy and economic growth: a Skeptic's guide to the cross-national evidence. *NBER Macroeconomics Annual*. 2000. №15. Pp. 261–325.
20. Mateo Hoyos. Did the trade liberalization of the 1990s really boost economic growth? a critical replication of Estevadeordal and Taylor (2013). *Empirical Economics*. 2022. №63. Pp. 525–548.
21. DeJong D. N., Ripoll M. Tariffs and growth: an empirical exploration of contingent relationships. *Review of Economics and Statistics*. 2006. №88(4). Pp. 625–640.
22. Grossman, G. M., & Helpman, E. Trade, knowledge spillovers, and growth. *European Economic Review*. 1991. №35(2–3) pp. 517–526.
23. Lucas, R. E. On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. №22(1). Pp. 3–42.

24. Almeida, R., & Fernandes, A. M. Openness and technological innovations in developing countries: Evidence from firm-level surveys. *The Journal of Development Studies*. 2008. № 44(5). Pp. 701–72.

25. Bond, E. W., Jones, R. W., & Wang, P. Economic takeoffs in a dynamic process of globalization. *Review of International Economics* 2005. №13(1). Pp. 1–19.

26. Lingaraj Mallick & Smruti Ranjan Behera. Does trade openness affect economic growth in India? Evidence from threshold cointegration with asymmetric adjustment. *Cogent Economics & Finance*. 2020. № 8. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2020.1782659>.

27. Chowdhary, R., Joshi, I. Economic Growth and Trade Openness: A Case of ASEAN 9. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*. 2022. №31 (2). pp. 3-14.

28. Skott P., Larudee M. Uneven development and the liberalisation of trade and capital flows: the case of Mexico. *Cambridge Journal of Economics*. 1998. №22(3). Pp. 277–295.

29. Aradhyula, S. V., Rahman, T., & Seenivasan, K. Impact of International Trade on Income and Income Inequality. *American Agricultural Economics Association*. 2007. №520. URL: <http://purl.umn.edu/9999>.

30. Asiedu, K. M. Trade Liberalization and Growth: The Ghanaian Experience. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 2013. №4(5). URL: www.iiste.org.

31. Manwa, F., & Wijeweera, A. Trade liberalisation and economic growth link: The case of Southern African Custom Union countries. *Economic Analysis and Policy*. 2016. №51. Pp. 12–21.

32. Jouini, J. Linkage between international trade and economic growth in GCC countries: Empirical evidence from PMG estimation approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2015. №24(3). Pp. 341–372.

33. Yenokyan, K., Seater, J. J., & Arabshahi, M. (2014). Economic growth with trade in factors of production. *International Economic Review*. 2014. №55(1). Pp. 223–254.

34. Пилюта М.Ю. Статистичний аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі України. Дис. ... канд. екон. наук, спец. 08.00.10 – статистика. Національна академія статистики, обліку та аудиту, Київ, 2021. 256 с.

35. Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки України в контексті включення у ланцюги доданої вартості. Аналітична довідка. Харків: Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2019. 19 с.

36. Миценко І.М., Бабець І.Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. 464 с.

37. Hirsch S. Hypothese über den Handel zwischen Entwicklungsländern. In: H. Giersch und H.D. Haas (Hrsg.), Probleme der weltwirtschaftlichen Arbeitsteilung. Schriften des Vereins für Socialpolitik. Gesellschaft für Wirtschaft-und Sozialwissenschaften. N.F.Bd.78. Dunker& Humbolt, Berlin, 1974. S.69-88.

38. Кончин В. Структурні виклики в системі виробництва та зовнішньої торгівлі для України: європейська інтеграція чи її імітація. Published in: Journal of Kyiv University for Market Relations: Economics. Business Administration. Law. 2016. Vol. 1, No. №1. pp. 23-81.

39. Miklós K., Tenreyro S. 2007. Volatility and Development. Quarterly Journal of Economics. 2007. №122 (1). Pp. 243–87.

40. Kohn D., Leibovici F., and Tretvoll H. Trade in Commodities and Business Cycle Volatility. American Economic Journal: Macroeconomics. 2021. №13(3). Pp. 173–208.

41. Herrendorf, Berthold, Richard Rogerson, and Ákos Valentinyi. 2014. “Chapter 6 - Growth and Structural Transformation.” In Handbook of Economic Growth, Vol. 2, edited by Philippe Aghion and Steven N. Durlauf, 855–941. Amsterdam: North-Holland.

42. Платонова І. О. Експорт як чинник економічного зростання України в умовах міжнародної інтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного

університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24. Ч. 3. С. 37-41.

43. Dungey, M., Fry-McKibbin, R. and Linehan, V. Chinese Resource Demand and the Natural Resource Supplier. *Applied Economics*. 2014. №46. Pp. 167–78.

44. Yamout N. Potential Output in a Commodity-Exporting Economy. *Economic Record*. 2022. Vol. 98. №320. Pp. 42-62.

45. Corden, W.M. Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation. *Oxford Economic Papers*. 1984. №36. Pp. 359–80.

46. Рахман М.С., Штих Є.А. Дослідження основних показників зовнішньої торгівлі України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 5(16). С. 384-389.

47. Милашко, О. Г. Статистичне дослідження стану та розвитку зовнішньої торгівлі України. *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць*. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2021. № 1(76). С. 191–202.

48. Мізюк С.Г., Морозова М.А. Дослідження структури зовнішньої торгівлі та її стратегічні пріоритети. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 39. С. 77- 82.

49. Юрків М.М. Методи регресійного аналізу в наукових дослідженнях. *Матеріали IV Міжнар. наук.-метод. конференції «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід» (24-26 жовтня 2013 р., м. Тернопіль)*.

50. Калюжна Н. Зовнішня торгівля України: методологія дослідження. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/01\(90\)/ZT_01_2017_st_02.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/01(90)/ZT_01_2017_st_02.pdf).

51. Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. F. What does export diversification do for growth? An econometric analysis. *Applied Economics*. 2006. №38(5). Pp. 1825–1838.

52. Ali, R., Alwang, J., & Siegel, P. B. (1991). Is export diversification the best way to achieve export growth and stability? A look at three African Countries (Vol. 729). World Bank Publications.

53. Marconi, N., de Borja Reis, C. F., & de Araújo, E. C. Manufacturing and economic development: The actuality of Kaldor's first and second laws. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2016. №37(June). Pp. 75–89.

54. Basile, R., Parteka, A., & Pittiglio, R. Export diversification and economic development: A dynamic spatial data analysis. *Review of International Economics*. 2018. №26(3). pp. 634–650.

55. Brenton, P., & Newfarmer, R. Watching more than the discovery channel: Export cycles and diversification in development. Policy Research Working Paper. 2007. No. 4302. World Bank. Cambridge Working Papers in Economics.

56. Amurgo-Pacheco, A., & Pierola, M. D. Patterns of export diversification in developing countries: Intensive and extensive margins. Policy Research Working Paper. 2008. No. 4473. World Bank.

57. Hinlo, J. E., & Arranguéz, G. I. S. Export geographical diversification and economic growth among ASEAN Countries. MPRA Paper. 2017. No 81333. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/81333/>.

58. Kalaitzi, A. S., & Cleeve, E. Export-led growth in the UAE: Multivariate causality between primary exports, manufactured exports and economic growth. *Eurasian Business Review*. 2018. №8(3). Pp. 341–365.

59. Kalaitzi, A. S., & Chamberlain, T. W. Merchandise exports and economic growth: Multivariate time series analysis for the United Arab Emirates. *Journal of Applied Economics*. 2020. №23(1). Pp. 163–182.

60. Shadab S. The nexus between export diversification, imports, capital and economic growth in the United Arab Emirates: An empirical investigation. *Cogent Economics & Finance*. 2021. №9: 1914396.

61. Esaku, Stephen. The short- and long-run relationship between trade openness and economic growth in Uganda. *Cogent Economics & Finance*. 2021. №9:1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322039.2021.1999060>.

62. Brueckner, M., & Lederman, D. Trade openness and economic growth: panel data evidence from Sub-Saharan Africa. *Economica*. 2015. №82. Pp. 1302–1323.

63. Esaku, S., & Krugell, W. Trade liberalization and productivity growth- A firm-level analysis from Kenya. *Review of Economic Analysis*. 2020. №12. Pp. 439–460.

64. Шевчук В.О., Черкас Н.І. Вплив структури зовнішньої торгівлі України на економічне зростання в контексті залучення до глобальних ланцюгів вартості. *Економіка України*. 2019. №2(687). С. 22-36.

65. Торгівля з ЄС за 2019-й рік у фактах та цифрах. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zona-vilnoi-torhivli>.

66. Бюлетень стану торговельних відносин між Україною та ЄС у 2021 році. Документ від 18.02.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial>.

67. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами України у 1996-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

68. Щомісячні обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі у 2021 році. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/str_eit/arh_s_eit_u.htm.

69. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-травні 2022 року. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/tsztt/arh_tsztt2022_u.html.

70. Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у січні-травні 2022 року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

71. Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2005/419/metod.htm.

72. Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

73. Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/in_fiz/arh_in_fiz_22_u.htm.

74. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

75. Товарна структура зовнішньої торгівлі України за 2008 рік. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

76. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2021 році. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

77. Валовий внутрішній продукт (1990-2020) (2016=100) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

78. Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у 2021 році (попередні дані). Експрес-випуск Державної служби статистики України від 06.07.2022 р. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

79. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart>.

80. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 101-117. DOI: 10.35774/econa2022.02.101.

81. Анатолій Кінах: повоєнна економіка України буде кардинально іншою. URL: <https://uspp.ua/inicziativi/position/anatolii-kinakh-povoienna-ekonomika-ukrainy-bude-kardynalno-inshoiu>.

82. Вдовиченко А., Лепушинський В. Українська економіка через війну втратила близько \$100 млрд. Які руйнування коштували Україні найбільше. Розрахунки НБУ. URL: <https://forbes.ua/inside/ukrainska-ekonomika-cherez-viynu-vtratila-blizko-100-mlrd-yaki-ruynuvannya-koshtovali-ukraini-naybilshe-rozrakhunki-nbu-11052022-5956>.

83. Крамар О. Чому у розмовах про майбутнє не можна забувати про національного виробника. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/254920>.

84. Дяченко С. Як нам відбудувати Україну. Успішні світові кейси повоєнного відновлення. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3493522-ak-nam-vidbuduvati-ukrainu-uspisni-svitovi-kejsi-povoennogo-vidnovlenna.html>.

85. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>.

86. Заїка Б. «Декларація Луганно». Кабмін представив план з відновлення України на \$750 млрд. URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/article/deklaratsiya-lugano-pravitelstvo-predstavilo-plan-po-vostranovleniyu-ukrainy-na-750-mlrd>.

87. ЄС скасував мита на українські товари. URL: <https://export.gov.ua/news/3876-ies-skasuvav-mita-na-ukrainski-tovari>.

88. Молодан В. Україна майже на 30% збільшила експорт агропродукції до ЄС: що продаємо. URL: <https://delo.ua/uk/agro/ukrayina-maize-na-30-zbilsila-eksport-agroprodukciji-do-jes-shho-prodajemo-392965>.

89. Шавалюк Л. Що потрібно врахувати, готуючи новий «план Маршалла» для України. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/253171-shcho-potribno-vrahuvati-gotuyuchi-noviy-plan-marshalla-dlya-ukrajini>.

90. Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/>.

91. Свириденко Ю. Як буде відновлюватися Україна? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/21/7341214/>.

92. Чирва В. Чим живе українська металургія. URL: <https://edialog.media/uk/2022/06/17>.

93. Зведена таблиця індексів промислового виробництва з 2010 по 2022 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/>.